ڕەمز و مەغزا
لە چیرۆکەکانی فەرهاد پیرباڵدا

نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو

* ناوی کتێب: ڕەمز و مەغزا لە چیرۆکەکانی فەرهاد پیربالدا
* نووسەر: نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو
* نەخشەسازی : عەبدوڵڵا ڕەحمان
* تایپیێست : کۆچەر ئەنوەر و خۆشناو عەزیز
* چاپ: یەکەم/۲۰۰۹
* چاپخانە: چاپخانەی
* تیراژ: ۱۰۰۰ دانە

پێشکەشە

بە گیانی پاکی فەیلەسوفی کورد (مەسعوود محەمەد) .

سوپاس و پێزانین

- سوپاسێکی بێ پایان بۆ خۆشناو عەزیز و عەبدوڵڵا ڕەحمان ، کە ئەرکی تایپ کـردن و نەخشەسازییان خستە ئەستۆی خۆیان.
- زۆر سوپاس بۆ برای خۆشەویستم (سەباح ڕەنجدەر) کە پێداچوونەوەی بۆ کردم.

ناوەڕۆك

بەراهی.................................٦

دەروازەی یەكەم

بەشـــی یەكـــەم: ئـــەزموونی ژیـــانی چـــیرۆكنووس و ڕەنگدانـــەوەی لـــە چیرۆكەكانیدا.......................................١١

بەشی دووەم: تاراوگە... فۆرم و تەكنیكی چیرۆكەكانی........١٦

دەروازەی دووەم

بەشی یەكەم : مەغزا... چەمك... مانا... دەلالەت.............٢٩

بەشی دووەم : مەغزا لە چیرۆكی تازەدا..........................٣٣

بەشی سێیەم: ڕەمز ٣٦

بەشی چوارەم: تاریفی ڕەمز و بەكارهێنانی ....ز........ ٤٠

بەشی پێنجەم: ڕەمز... گرنگی....

فاكتەرەكانی...پەنابردنەبەری..... دابەشكردنی ٤٤

دەروازەی سێیەم

ڕەمزو مەغزا لە چیرۆكەكانی (د.فەرهاد پیرباڵ)دا.........................٤٩

ئەنجام..٩٤

سەرچاوەكان...٩٧

بەراهی

پرۆژەی نووسینی هەر لێکۆڵینەوەیەکی زانستی ئەکادیمی پێویست بەوە دەکات ، کەوا کۆمەڵێك ڕەهەندی پەیوەنداری بەدواوەبێت کە کرۆکی مەبەستەکانی ئەو لێکۆڵینەوەیە بپێکێ، بۆیە وریایی لە هەڵبژاردنی بابەتی لێکۆڵدراو سەنگی مەحەکە بۆ هەڵسەنگاندنی ئەو لایەنە، بەچەمکێکی تر مەسەلەی دیاریکردنی بابەتی لێکۆڵینەوە هەروا بڕیارێکی هەڕەمەکیانە نییە چۆنت بوێ دەستنیشانی بکەی، بەڵکو چەشنی روقعەکانی شەترەنج پێویستە حەکیمانە بازی بۆ بدەیت و هۆشمەندانە بیری لێ بکەیتەوە.

بەش بەحاڵی خۆمان هەڵبژاردنی ئەم بابەتە بۆ لێکۆڵینەوە کۆمەڵێك فاکتەری بەدواوەیە، واتە شتێکی لە خۆڕا نەبووە، بەڵکو لەدوای تێڕامانی هەنوکەی بزاڤی رۆشنبیری کوردستان و جۆری ئەو بابەتانەی دێنە مەیدانی دەمەتەقێی رۆشنفکرانەوە، گومانیش لەوەدا نییە هەرهەنگاو هەڵێنانێکی نوێ لێوردبوونەوەو ڕامانی زیاتر دەخوازێ، وەك دەسپێکی هەر پڕۆژەیەکیش ڕەنگە لەکەم و کوڕی و ناتەواوەتی بەدەر نەبێ،لەگەڵ ئەوەشدا لە پێناو بەرژەوەندی باڵای بزاڤی رۆشنبیریمان بڕیارمان دا شان بدەیینە بەر ئەم ئەزموونە و جوهدی تەواوەتی خۆمانی تێدا سەرف بکەین، ئەگەرچی سەرچاوەی کەناڵەکان زۆر دەگمەنن ، بەڵام هەوڵمانداوە لەسەر توانای خودی خۆمان ئەو ئەرکە سەرفبکەین و پشت بەشیکردنەوەکانی خۆمان ببەستین.

بێگومان بابەتی (ڕەمز) بەحوکمی تەمومژاوی غەرەز و مەبەستەکانی و کەشف کردنی گەوهەری ماناکەی لە سروشتی خۆیدا هەڵسەنگاندنێکی ورد بینانەی گەرەکە، چونکە هەر دالێك تیایدا کۆمەڵێك مەدلوول بە ناوەرۆکی خۆیەوە دەگرێ کە لەزۆر حاڵەتدا تەشخیسکردنی ئەو مەدلوولانە کارێکی سانا نییە و دەکرێ دەروازەو پاساوی وەك بەڵگە بۆ بهێندرێتەوە، واتا ئەگەر گوزارەیەك بخرێتە ناو چوارچێوەی رستەیەکی دیاری کراویش، ئەوا لە جیاتی یەك مانا کۆمەڵێك مانای دیکەی بۆ لێکدەدەییتەوە.

کەوابوو بابەتی (ڕەمز) لە قاوغی تەحدیدکردن دەردەچێ، ئەوەش مانای ئـەوە نییـە کە چەمکی دروست نادات بەدەستەوە، بەڵکو بەپێچەوانەوە لە ڕووی ماناوە دەوڵەمەندە و دەشێ لەمانایەك و چەندین مانای زیاتری پێ ڕەوا ببینرێت.

ئەهەمیەتی ئەو بابەتەش لەوەدایە کە چۆن (د. فەرهاد پیرباڵ) لە کۆی چـیرۆکەکانی بابەتی ڕەمزی کردۆتە ئالیەتێك بۆ گوزارشت کردن لە کۆمەڵێك مانا و دەربڕین، کە ڕەنگە ڕەمز نەبوایە چەندین قەوارەی کتێبی ناوبراو مەبەستەکانی خۆی بەتەواوی نەپێکابا. وێڕای ئەمەش ئەو سیما هونەریەی لە بابەتی ڕەمزدا ڕەنگدەداتـەوە، زۆر ئەسـتەمە لـە شـێوازە سروشتیەکانی دیکە وێنەیان دەسکەوێ، جگە لەچەندین ڕەهەندی تر کە سـەرجەمیان لـە ڕەمزدا بەرجەستەدەبن.

ئەگەر لەمەغزا بکۆڵینەوە لای نووسەری دەق ئەوا زۆربەی جار نووسەر یەك مـەغزای هەیەو بەس، بەڵام خوێنەر دێـت چـەندین خوێندنـەوە و تـەئویل بـە دەقەکـە دەبەخشـێ، ئەمەش زۆرجاران وا دەبێت بـۆ بەرزکردنـەوەی نـاوی نووسـەرەکە دەبێـت و، زۆرجـاریش دەقەکە ئەم چەند خوێندنەوەیە هەڵدەگرێت، بەڵام دەبێ ئاماژە بۆ ئەوە بکەین کە نووسەری ئەمرۆ بەئەنقەست وای لێکراوە کەوا زۆرترین تەئویل و تەفسیر لـە خۆیـدا کۆبکاتـەوە بـۆ ئەوەی ڕەواج بە دەقەکەبدات....

تەوەرە سەرەکییەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیەمان لەسەرسێ دەروازە دابەشکردووە....

دەروازەی یەکەم بریتییە لـە دوو بـەش، لەبەشـی یەکەمـدا باسـی ئـەزموونی ژیـانی چیرۆکنووسمان کردووە لەگەڵ ڕەنگدانەوەی لە چیرۆکەکانی، بەشـی دووەم کـە بەشـێوەیەکی فراوان لە تاراوگە داوەوە، پاشان باس لەو فۆرم و تەکنیکانە دەکەین کـە چـیرۆکنووس لـە چیرۆکەکانی بەکاری هێناون.

دەروازەی دووەم لە پێنج بەش پێك هاتووە ، بەشی یەکەم مـەغزا لـە ڕووی چـەمك و مانا و دەلالەت دەخەینەڕوو ، بەشی دووەم مەغزا لە چیرۆکی تازەدا دەخەینە ڕوو، بەشـی سێیەم کە تیایدا بەشێوەیەکی گشتی باس لە مێـژووی ڕەمـز دەکـەین ، بەشـی چوارەم کەبریتییە لە پێناسەکردنی ڕەمز لەگەڵ چۆنییەتی بەکارهێنانی : بەشـی پێنجـەم گرنگـی ڕەمز خراوەتەڕوو، پاشان باس لەو فاکتەرانە دەکەین کە پەنای دەبرێتـە بـەر و چـۆنیەتی

دابەشکردنی. دەروازەی سێیەم کە دوا دەروازەیە بەشێوەیەکی فراوان مـەغزا و ڕەمزەکـان لە چیرۆکەکانمان خستۆتە ڕوو.

دەروازەی یەکەم

بەشی یەکەم :

ئەزموونی ژیانی چیرۆکنووس و ڕەنگدانەوەی لە چیرۆکەکانیدا

بەشی دووەم :

تاراوگە.... فۆرم و تەکنیکی چیرۆکەکانی

بەشی یەکەم
ئەزموونی ژیانی چیرۆکنووس و
ڕەنگدانەوەی لە چیرۆکەکانیدا

فەرهاد کوڕی پیربال کوڕی عومەرە، لەساڵی ١٩٦١لە گەڕەکی (خانەقا) ی شاری هەولێر لەدایك بووە، لە نێوان ساڵانی ١٩٦٨-١٩٩٧٦ قۆناغی سەرەتای لە (زاگرۆس) و ناوەندیشی لە (برایەتی) لە هەولێر تەواوکردووە، ساڵی ١٩٧٩ خوێندنی ئامادەیی لە بەشی وێژەیی لە ئامادەیی کوردستان تەواوکردوە، لەساڵی ١٩٨٣ کۆلێژی ئادابی زانکۆی سەلاحەدینی تەواوکردووە، لەساڵی ١٩٨٤ کوردستان جێ دەهێڵێ و ڕوودەکاتە (ئێران، سوریا،ئەڵمانیا،دانیمارك، پاشان لە ساڵی ١٩٨٦ ڕووی کردۆتە فەرەنسا)، ساڵی ١٩٩٠ خوێندنی ماستەر تەواودەکات لەبارەی (سەرچاوەکانی چیرۆکی کوردی) لە زانکۆی سۆربۆن، ساڵی ١٩٩٤ بڕوانامەی دکتۆرا وەردەگرێ لە بارەی (مێژووی نەشونماکردنی چیرۆکی کوردی) لە زانکۆی سۆربۆن لە فەرەنسا.

ساڵی ١٩٩٤ بەیەکجاری هاتۆتەوە کوردستان، ماوەیەك لەکۆلێژی ئاداب دەرس دەڵێتەوە، پاشان دێتە کۆلێژی پەروەردە دەرس دەڵێتەوە.....

وەك ئاشکرایە لەلامان چیرۆکنووس بەشداری لە چەندین کۆڕو کۆبوونەوەو کۆنفڕانسی کردووە لە ناوەوەی وڵات و دەروەی وڵات، تاکو ئێستاش چەندەها بابەتی بەنرخی لە ڕۆژنامەو گۆڤارو بڵاوکراوەکانی ناوەوەو دەروەی وڵات بڵاوکردۆتەوە.

هەمدیسان چیرۆکنووس هەرشتێکی کە نووسیبێ ئەوا خەڵکانێکی زۆر دەست خۆشی و پشگیریان کردووە ، لە هەمان کاتدا خەڵکانێکیش هەبوونە دژی وەستاون.

لەوە دەچێ کەزۆرینەی چیرۆکەکانی چیرۆکنووس باس لەو ڕووداو کارەسات و بەسەرهاتانە بکات کە بەسەر خودی خۆی هاتوونە، یاخود لە نزیکەوە ئاگادار بووە لەو

کارەساتانە و لە ئامێزی ژیاوە، جا ئەم باسەرهاتانە چ لەناوەوە یان لەدەرەوەی وڵات روویان دابێ، کەواتە دەتوانین بڵێین کە ڕووداوەکان زۆرینەیان ڕاستەقینەن، بەلاّم بەشێوەیەکی فەنتازیا یان بەشێوەی چیرۆکێکی هونەریانە باسیانی کردوون، بۆیە مەغزاکانیان بەئاسانی بەدەستەوە نادەن، بەڵکو داپۆشراون.

یەکێك لەخاسیەتەکانی نووسەر و چیرۆکنووس و شاعیرانی رۆمانسیەت ئەوەبوو ، کە بەرهەمەکانیان پڕبکەن لەو ئەزموونە تایبەتیانەی خۆیان کە لەوڵاّتانی تردا بەسەریان داهاتبوون، بۆیە بەرهەمەکانیان پڕبوون لە غوربەت و غەریبی و سەرگەردانی و خەم و حەنین....... تاد، بۆ شوێنی زێدی لەدایك بوونی خۆیان.[1]

بۆیە ئێمە ئەو خاسیەت و تایبەتمەندیانەی رۆمانسیەت لە چیرۆکەکانی (فەرهاد پیربالّ) دەبینین، کەزۆر بەپەرۆش بوو بۆ گەڕانەوە بۆزێدی لەدایك بوونی خۆی و هەردەم دڵی لای شارەکەی خۆی بوو ((ئاسودەیی و پێشکەوتن و هێزی مرۆڤی کورد تەنیا لەناو وڵاّتدا سەرچاوە وەردەگرێت نە لەدەرەوەو بە ڕاکردن)).[2]چیرۆکنووس لە زۆربەی چیرۆکەکانی هەوڵی داوە ئەو بەسەرهات و ڕووداو و کارەساتانەی ژیانی خۆی بخاتە نێو چیرۆکەکانی و، بەشێوەیەکی هونەریانەی جوان رێکیان بخات، بۆیە دەتوانین بڵێین چیرۆکەکانی چیرۆکنووس ڕەنگدانەوەی ئەزموونی ژیانیەتی، لێرەدا هەندێ نموونە دەهێنینەوە، وەك دەلیل و بەڵگەیەك بۆ سەلماندی قسەکانمان.

چیرۆکی (ڕاکردوو)، ئەگەر سەیرێکی ئەم چیرۆکە بکەین ، ئەوا دەبینین ئەم چیرۆکە لەسەر ژیانی سەربازی خۆیەتی ، کە بۆماوەی (٢٤) ڕۆژ سەرباز دەبێت لەشاری (حللە) لە ریزی سەربازانی سوپای عێراقی، دیارە ئەم چیرۆکە بەشێوەیەکی جوان و هونەریانە و مۆدێرن، باس لەو موعانات و ئازار و ناخۆشیانە دەکات ، کە تووشی خۆی و سەربازانی ترهاتوون، ئەم چیرۆکە باس لە واقیعێك دەکات کە بەسەر ئێمەی کورد سەپێندراوە، لەرێگەی ئەم چیرۆکەوە فەرهاد پیربالّ دەیەوێ پێمان بڵێ ((وڵاّتی من ئەو دۆزەخەیە کە

---

[1] فەرهاد پیربالّ ، موحازەرەکانی کۆلێژی پەروەردە ، ١٩٩٩ – ٢٠٠٠.

[2] فەرهاد پیربالّ، نامەیەکی کراوە، ڕ.نیشتمان، ل٥.

هەموومان تیایدا ئەگەر بەختەوەربین لەنێوئەچین .... دەبێ سەقەت و کەم ئەندام بین، بۆیەش لە رێگەی ئەو چیرۆکەوە سۆنگەی پەراگەندەی خۆی بۆ ئەوروپا رادەگەێنێ))[٣].دیارە ئەم چیرۆکە لە رێگەی سەربازێکەوە ، کە ((فەرهاد)) خۆیەتی باسی ژیانی سەربازی خەڵکی عێراق و کوردستانمان بۆ دەکات.ئەگەر سەیرێکی چیرۆکی (پەتاتە خۆرەکان) بکەین ، ئەوا هەمدیس چیرۆکنووس باسی ژیانی خۆی دەکات کە ئەوماوەیەی لە تاراوگەدا ژیانی بەسەربردبوو، پاشان کە گەڕاوەتەوە کوردستان و زێدی خۆی، چەندین شتی بەنرخی لەگەڵ خۆی هێناوە بۆ کوردستان، وەکو بڕوانامەی (ماستەر ، دکتۆرا) و دەیەها پەرتوکی بەنرخ و ئەرشیف و دیکۆمێنت و ...... هتد، کە بەرەمزێك ناوی بردوون، ئەویش (زێڕە)، بەلاّم کە دەگەڕێتەوە بۆ ناو کەس و کاری، شتەکان ئاوەژوو دەبێتەوە ،چونکە ئەوان بەو زێرانەی ڕازی نینە، بەڵکو داوای پەتاتە دەکەن کە ئەویش ڕەمزە بۆ (پارە). سلێمان دڵسۆز لەم بارەیەوە دەڵێ ((پەتاتەو زێڕ هەردووکیان ڕەمزن بۆ مەبەستی تر بەکارهاتوون، و ئەم چیرۆکە چیرۆکێکی فانتازیا، هەموو مرۆڤێکی سەرئەم دوونیایە بە تەنها پەتاتە ناخۆن، کەسیش نییە کەوا زێڕ بەبێ نرخ بزانێ، و ئەم دووشتە ڕەمزن))[١].

چیرۆکی (ناونیشانێکی نوێ) لەوە دەچێ ئەم چیرۆکەکە پاڵەوانەکەی هەمدیس چیرۆکنووس خۆی بێ ، شوێنەکەشی شاری (هەولێر) ە و خۆشەویستەکەشی (زەینەب)ە، دیارە چیرۆکنووس لەم چیرۆکەدا بەشێوەیەکی زۆر جوان باسی ژیانی خۆی دەکا، هەروەها باسی دەستەلاّتی (باوکسالاری) دەکات، چیرۆکنووس لە رێگای ئەم چیرۆکەوە دەیەوێ باسی موعاناتی خۆی بکات کە چۆن پەرۆشی لایەنی رۆشنبیری بووە، لە هەمانکاتدا چەندین گیروگرفتی بەسەرهاتووە لەلایەن باوکی، دیارە ئەم چیرۆکە ئەوە دەرئەخات کە باوکی ڕقی لێ بوو، پاڵەوانی چیرۆکەکە وەکو باسمان کرد خودی چیرۆکنووس خۆیەتی کە ئەو کارەساتانەی بەسەردێ، بەلاّم لێرەدا (من) گۆڕاوە بۆ (ئەو) لە چیرۆکەکە، بۆ ئەوەی

---

[٣] اسکندر جلال ،فەرهاد پیربالّ و شەش چیرۆك کە بۆنی غوربەتیان لێ دێ ، گ. کاروان ،ل١٠٨.

[١] سلێمان دڵسۆز ،خوێندنەوەیەکی سەرپێی چیرۆکی پەتاتە خۆرەکان ، ر . برایەتی ئەدەب و هونەر ، ل٤ .

نووسەر بەئاسانی نەگاتە ناواخنی، بەڵکو پێویستە بە چەندین جار خوێندنەوە هەیە بۆ گەیشتن بە ناواخنی چیرۆکەکە.

من ← ئەو

باوك ← دەستەلات

چیرۆکنووس ← رۆشنبیر

چیرۆکنووس ← زەینەب

بەشی دووەم

تـاراوگە.... فۆرم و تەكنیكی چیرۆكەكانی

هەر نووسەرێك یا شاعیرێك یا چیرۆكنووسێك یا .... هتد ، كە ژینگەكەی خۆی بـەجێ دێڵێ دەچێتە ژینگەیەكی تر، جا ئەم گۆڕینی چینگەیە لە بەرهـەرفاكتر و هۆكارێـك بـێ، دیارە گومان لەوەدا نییە كەلەو ماوەیەدا زەمنیەی كە لەو ژینگەیە ژیان بەسـەر دەبـات ، شتێكی زۆر شارەزا ئەبێ و فێری دەبێ و ئەم دیاردانەش لە بەرهەمـەكانی خۆیـدا ڕەنـگ دەداتەوە، سیمایەك و لەونێكی تازە دەبەخشێتە بەرهەمەكانیان.

ئەو نووسەرانەی كە دوورن لە ژینگەی خۆیـان، زیـاتر تامـەزرۆی خوێنـدن زانسـت و زانیاری دە بن، هەرنووسەرێك كە سەرەتا شـتێكی تـازە دەنووسـێ و یـا دێنێتـە ئـاراوە، گومانی تیا نییە كە سەرەتا توێژێك یا چینێك هەڵدەستنە سەرپێ بۆ بەرهەڵسـتی كردنـی ئەم شتەنوێیە، بەڵام دەبێ نكـۆڵیش لەوەنەكـەین كـە بـوونی نووسـەر و رۆشـنبیرانمان لـە دەرەوەی وڵات گرنگە و پێویستە، كە دەتوانن شتی تازەو مۆدێرن بێنـە گـۆڕێ، هـەروەكو (فـەرهاد پیربـاڵ) لـەم بارەیـەوە دەڵـێ ((هـەبوونی شـاعیر و نووسـەرەكانمان لـە پایتەختەجیاجیاكانی دونیا، زەمینە خۆش دەكا بۆ ئەوەی لە هەموو كانیاوە ئەدەبیەكانـدا قومێك بخۆینـەوە ، كـە ئـەوەش لـە داهـاتوودا بـە قـازانجی ئەدەبەكـەمان دەشـكێتەوە، بەتایبەتی بۆ هێنانەكایەی ئەدەبێكی نوێ)) [1] .

دیارە هەرنەتەوەو وڵاتێك سەبارەت بە نوێبوونەوەی ئەدەبەكەی خـۆی چـەند سـیماو تایبەتمەندی خۆیان هەیە، بۆ نموونە لـە ئـەدەبی عەرەبیـدا یـەكێك لـە قۆناغـەكانی نـوێ بوونەوەی ئەدەبەكەیان لە سەردەسـتی چـەند كەڵـە نووسـەرێك بـوو كـە بـە (شـاعیرانی مەهجەر) ناسراون، ئەوانیش بریتی بوون لە (جبران خەلیل جبران،میخائیل نەعیمە، ئیلیا ئەبو مازی) ئەم نووسەر و شاعیرانە وڵاتەكـەی خۆیـان بـەجێ هێشـت لەناوچـەی یـاخود

---

[1] سەركەوت پێنجوێنی ، تاسەی غوربەت لە شیعری نوێی كوردی تاراوگەدا ،گ. ڕامان ، ل٥١ .

بەواتایەکی نزیکتر بڵـێن وڵاتـی (لوبنـان) و کۆچـیان کـرد بـۆ (ئـەمریکا) دیـارە ئـەم کۆچکردنەیان هەروا بەئاسانی نەبووە، بەڵکو چەندین فاکتەر هەبوون لەبەردەم کۆچکردنیان لەوانە لایەنی کۆمەڵایەتی ،لایەنی ئابوری، لایەنی هاندان، هەروەها چەندان هۆکـاری تـر، ئەم نووسەرانە زۆر کاریگەر بوون بە ناوەرۆکەکانی (کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئایدۆلۆژیـەت) و ئەمانە هەوڵێکی زۆریان دا بۆ نوێکردنەوەی ئـەدەبی عـەرەبی بەتێگەیشـتنێکی تـازەو بیرکردنەوەیەکی نوێ و بەشێوازێکی تایبەت.

دەربارەی ئەدەبی کوردیش ، ئەگەر بمانەوێ بەدوای نوێ بوونـەوەی ئەدەبەکـە بگـەڕێین، ئەوا بەشێوەیەکی زانستی ئەدەبی نوێی کوردی سەرەتاکەی دەگەڕێتەوە بـۆ سـاڵی ١٨٩٨، واتە لەگەڵ دەرچوونی یەکەم ژمارەی ڕۆژنامەی کوردستان کـە لـە دەرەوەی وڵات دەرچـوو، ئەم نوێ بوونەوەیەش بەچەند قۆناغێك تێپـەڕ یـوە تـا گەیشـتۆتە ئـەو قۆناغـەی ئـەمڕۆ تیایداین، دەبێ ئاماژەش بۆ ئەوە بکـەین کـە چـەندین نووسـەر و شـاعیر و چیرۆکنووس دەسـتیان هـەبووە لـەو تازەبوونـەوەی ئـەدەبی کـوردی ، لەوانـە ((حـاجی قـادر، پیرەمێرد،گۆران، شێخ نووری، مستەفا شەوقی، کامەران....هتد))[1].

خاڵێکی زۆر گرنگ هەیە کەدەبێ لێرەدا ئاماژەی بـۆ بکـەین ، ئـەویش ئەوەیـە کـە زۆربەی ئەو نووسەرانە لە ڕێگـەی هەنـدەران و تاراوگـەوە شـارەزاییان لـە ئـەدەب پەیـدا کردووە، ماوەیەکی زۆر لە دەرەوەی وڵات ژیاون و فێری چـەندەها زمـانی بێگانـە بوونـە، دیارە فێربوونی زمانیش فاکتـەرێکی گەورەیـە بـۆ ئـەوەی ڕاسـتەو خـۆ تـۆ ئەوداهێنانـە ئەدەبیانە بخوێنیەوە ئاشنایان بی، ئەو نووسەر و شـاعیرانەمان توانیـان چـەندین بابـەت و فۆرم و شێوازی تازە تێکەڵ بکەن بە بەرهەمەکانییان، و بەرگێکی تازە و تارایـەکی نوێـوە هاتنە مەیدانی ئەدەبی کوردیمان.[2]

غوربەت یان تاراوگە ((بریتییە لەوەی کـەوا مـرۆڤ لـە ژینگەیەکـەو هەڵکەنـدرێ بـۆ ژینگەیەکی تر، بەجۆرێك سەرەڕای ئەوەش پێوەندییەکی رۆحی لـە نـاخی ئـەوخودەدا لـە

---

[1] د. فەرهاد پیربال ، موحازەراتەکانی کۆلێژی پەروەردە ، زانکۆی سەلاحەددین ، ٢٠٠٠ — ٢٠٠١.

[2] نەریمان عەبدوڵلا، تاراوگە و مۆدێرنیزم،ڕ. ژین، ٢٠٠١- ل ٤.

(ئەویٚ) لەلایێ سەبارەت بەزێد و ئازیزانی دروست بێت. غوربەت چەمێکی کۆمەلاٚیەتییە و لە ڕووی کردییەوە واتایەکی دەروونی دەگرێتەخۆی و کاتێك یەکێك لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر پێگەی خۆی دەگۆڕێت، ئەوا ئەو حالٚەتە بەولایەوە قورس و گرانە تا ئەوکاتەی جۆرەراهاتنێك لەگەلٚ ژیانی کۆمەلاٚیەتی نوێیدا دروست دەکات)) [1].

دەربارەی چیرۆکنووسیش کە ئەو ماوە زەمەنیەی کە کوردستانی جێ هێشتبوو، دیار بوو کە لەهەندەران یا لەدەروەی ولاٚت شارەزاییەکی زۆر زیاتری لە بارەی ئەدەب پەیداکردبوو، و ئەم گۆڕینی ژینگەش والیٚ کردبوو کەوا بتوانێ زۆر بەئازادانە شت بنووسێ و زۆر بابەت و ناوەرۆکی تازە تێکەلٚ بکات بەبەرهەم و چیرۆکەکانی کەوا دەتوانین بلٚێین تاراوگە بۆ نوسەرانمان سەرچاوەی بنەڕەتین بۆ داهێنانی ئەدەبیمان.کاتێ کە (د . فەرهاد) لە دەرەوە گەڕاوە توانی بەشێوازێکی تر شت بنووسێت و چەندین فۆرم و تەکنیکی تازەی هاویشتە ناو بەرهەمەکانی، بۆیە ئێمە لێرەدا سەرەتا باس لەو ڕێبازە ئەمڕۆییە جیاجیایانەی ئەوروپا دەکەین، کە تارادەیەکی زۆر پەیڕەوی کردوون لە بەرهەمەکانیا، پاشان دێینەسەر فۆڕم و تەکنیکەکانی....

* ڕێبازی دادایزم، ئەم ڕێبازە لە سالٚی ١٩١٦ لە سویسرا لە لایەن نووسەر و ڕۆمان نووسی گەورە (تریستان نزارا) ڕاگەینرا ((دیارە ئەم گروپەی دادایزم هەموو پێوەرێکی ئایدۆلۆژی و ئیستاتیکی سەردەمەکەی خۆیان ڕەفز دەکردەوە، دەیانەویست بێهودەیی و بێ واتایی و ناماقولٚیەتی سەردەمە پڕجەنگەکەی خۆیان دەربڕن)) هەروەها ئەم ڕێبازە ((بناغەکەی لەسەر رەتکردنەوە دروستکرابوو دەیانەویست ئەدەبیات لە ژێر عەقلٚ و مەنتیق و شعور و تەنانەت زمانی باویش ئازاد بکەن)) [2] ، ئا ئەمەیە ناوەڕۆکی ڕێبازی دادایزم کە چیرۆکنووس هەندێ لە چیرۆکەکانی دەکەوێتە ژێرکاریگەری ئەم ڕێبازە لەوانە (پەناهەندە، لامارتین،شیزۆ فرینیا) چیرۆکنووس لەم چیرۆکانەدا توانیویەتی بە شێوازێکی

---

[1] سەرکەوت پێنجوێنی ، تاسەی غوربەت لە شیعری نوێی کوردی تاراوگەدا ، گ. ڕامان ، ٢٠٠٠ ، ل ٥٠ .

[2] خالید حوسێن ،دادایزم ، گ. وەرگێڕان ، ١٩٩٧ ، ٦٠ .

جوان ئەم تەکنیکە بەکاربهێنێ کـە ڕەتکردنـەوەی ڕابـردووە بـە هـەموو شـێوازەکانی، و داهێنانی تەکنیك و شێوازی تازە و دوورکەوتنەوەیە لە تەکنیك و شێوازی باوی پێشوو.

* ڕێبازی ریالیزمی ڕەخنەگرانە، وەکو دەزانین یەکەم چیرۆکی هونەری کـوردی نووسـراو چیرۆکی (لەخەوما)ی جەمیل سائیبە کە لە ساڵی ١٩٢٥ لە ڕۆژنامەی ژین بلاّوبۆتەوە[١]. ئەم چیرۆکە لە ڕووی ناوەڕۆکـەوە دەچـێتە خانـەی (ڕێبـازی ریـالزمی ڕەخنەگرانـە) کـە ڕەخنەگرتنێکە بۆ سەردەمی (شێخ مەحموود) کە دیارە ئەو سـەردەم دزی کـردن بـەرتیل بەشێوەیەکی فراوان باو بووە.لەمەوە چیرۆکنووس چەند چیرۆکێکی هەیە کە دەچێتە خانەی ریالیزمی ڕەخنەگرانە وەکو چیرۆکی (پەتاتە خۆرەکان، لامارتین) .

لە چیرۆکی ((ڕاکردوو) کە ڕەخنەگرتنە لە حکوومەتی عێراق بەهۆی زۆری جـەنگ کـە خەڵکەکە بەتەواوەتی بێزار بوونە و تەحەمووڵی چیتریان نەماوە، دیـارە ئـەم ڕەخنەگرتنـە ڕەخنەگرتنێکی بەجێ یە بۆ ئەو واقیعەی عێراق کـە تیایـدا دەژین.لـە چـیرۆکی (پەتاتـە خۆرەکان) کە دیارە چیرۆکنووس ڕەخنە لـە کۆمـەڵ دەگـرێ کـە بایـەخ و بـەها و قـەدری بڕوانامە و ئەرشیف و پەرتوکی بەنرخ ناگرن، بـەڵکو تـەنها ڕوویـان کردۆتـە پـارەو پـوول کۆکردنەوە.لە بارەی زمانی چیرۆکەکانی فەرهاد پیرباڵ ،ئەوا ((زمـانی نووسـینی زمـانی چیرۆکە ، یەکێك لە لایەنە باشەکانی چیرۆکی فەرهاد پیربال پاڕاستنی نموونەی ڕەگەزەکانی چیرۆکە، زمانی چیرۆکەکانی پاراو و ساکارن، دیارە سـادەو جـوان نووسـینیش هونـەرێکی گەورەیە)) [٢].

گومان لەوەدانییە کە چیرۆکنووس لەژێر کاریگەری سمبۆلستەکان و سوریالسـت و ... هتد دابووە. دەربارەی ڕەمزو فانتازیاش دیارە زۆربەی چـیرۆکەکانی ئـەم دوو جـۆرە کـردە تەکنیکانەی تێدا بەکارهێناوە، لەوانە چیرۆکی (لامارتین ، شێر، پەتاتەخۆرەکان، گولاڵـە کێویلەکانی کۆتەڵ ، ناونیشانێکی زۆر درێژ) لێرەدا دەبێ ئاماژە بۆ ئەوە بکەین کە دەقی تازەو نوێ پڕە لە کۆدی ڕەمز و دەلالەت و فۆڕم و تەکنیکی زمان.... جا لەئـەنجامی ئـەو

---

[١] عەزیز گەردی ،پەخشانی کوردی ، ١٩٧٨ ، ل٦٨.

[٢] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ سلێمان دڵسۆز ، هەولێر ، ١٣ / ١ / ٢٠٠١ .

تێکچڕژاوی و داخراویی تەکنیکەکانی دەقی چیرۆك ، پێویستە خـودی خوێنـەر ئاگایانـەو بەدیدگایەکی کراوەو گشتگیر و قوولْ شۆڕبێتەوە بۆ نێو خۆزگەو ئاواتـە زاتیـەکانی تـاکی خودو قولاَیای ناخ و روحیەتی تاکی بەرامبەر.

لێرەدا ئێمە باسی ڕەمز ناکەین ، چونکە باسەکەمان لەسەر ڕەمزەو لە دوایی بەدرێـژی باسی لێوە دەکەین، بەلاَم دەربارەی فانتازیا بۆ خـۆی سـنوور بەزانـدنی کـارە سروشـتی و لۆژیکیەکانە بەواتە بەمەئلوف کردنی نامەئلوفەکانە، سروشتی شـاز پێدانـە بەشـتەکانی، بونیاد نانەوەیەکی نوێی یە لە کەرستەو ئامرازە سواوەکان بەشێوەیەکی جیاواز لە پێشـوو، سەرنج راکێشتر و رێکخراوتر)) [1].

ئەگەر سەیری چیرۆکی (لامارتین) بکەین دەبینین بۆمان دەردەکەوێ ، کە ئەم فانتازیـا نواندنە سنوری بەزاندووە، کاتێ کە پالەوانی چیرۆکەکە لەگەلْ پەیکەری لامارتین قسەدەکا، دیارە لێرەدا خۆی لە خۆیدا سنوری سروشتی بەزاندووە، یاخود لە چیرۆکی (ڕاکردوو) کاتێ کە سەربازەکە قاچەکی دەڕوات و دەگەڕێتەوە شاری خۆی و نامـە بـۆ خاوەنەکـەی رەوانـە دەکات، دیارە خۆی ئەمە فانتازیایە بەمەش فانتازیایەکی جوانی بەخشیوە بە چـیرۆکەکە.

ئێمە دەبێ ئەو ڕاستیەش فەرامۆش نەکەین کەفانتازیا بـەدی هێنـانی کۆمـەڵێ حـەز و ئارەزووە ، کە بەدی هێنانی ڕاستەقینەیان بۆ مرۆڤ مەحالە، دیارە ئەو چیرۆکە فانتازیایـە وەك کردەیەکی فکری لە ڕابردوو کاردەکات، واتە دیـاردە ئاسـاییەکان ئەوانـەی بەڕاسـتی بوونیان هەبووە جارێکی دی لە رێگەی زمانەوە تێك دەشکێندرێن و لە قـالبێکی دیکـەدا دەکەونە ڕوو،لەم بارەشەدا کردەکە پتر لەئەدەبی خەیالی و ئەفسانە نزیك دەبێتـەوە، واتـە بۆی هەیە کارەکە ماکێکی لە واقیعدا هەبێت.

دەربارەی دیالۆگیش دیـارە لـە هەنـدێ چـیرۆکەکانی ئـەو تەکنیکـەی زۆر بـەجوانی بەکارهێناوە، وەکو هۆیەکی سەرەکی کە نووسەر لەم رێیەوە بـەکارهێناوە بـۆ رونکردنـەوە خستنە ڕووی ویست و خواستەکانی نووسەر یـاخود دەرخسـتنی بـاری دەروونـی پالـەوانی چیرۆکەکە، هەروەکو لە چیرۆکی (پەتاتە خۆرەکان، پەناهەنـدە) دەردەکـەوێت، کـە چـەند

---

[1] ت. ی. ابتر ، ادب الفنتازیا، ت. صابر سعدون ، ١٩٩٠، ص ٢٨.

پرسیارێك دووبارە دەبێتەوە و هەموویان لە ڕێگەی دایالۆگەوە هەمان پرسیار ئاڕاستەی کوڕەکە دەکەن کە لە هەندەران گەڕاوەتەوە، کە بۆ هەموو پرسیارەکانیش یەك وەڵامیان هەیە ((زاواکەی: بەڕاست هیچ پەتاتەت لە خاریج نەهێناوە؟ نەخێر، هیچ پەتاتەم لە خاریج نەهێناوە)) ((خالۆکەی بە حەپەسانەوە و کەمێك تووڕە: بەڕاست ، بەڕاست ... تۆ هیچ پەتاتەت لە خاریج نەهێناوەتەوە)) (پەتاتە خۆرەکان- ل-٥٩).

هەروەها مەسەلەی دووبارەبوونەوەی مۆزەکان لە چیرۆکی (پەناهەندە) ئەوا بەهۆی دایلۆگەوە دەربڕاون.دەربارەی مەنەلۆگیش لە چیرۆکی نوێماندا زۆر بەکار هاتووە ((ئەم هونەرەش بەمەبەستی خستنەڕووی دیوی ناوەوەی کەسانی چیرۆکە ، واتە دیوی نەستی- لاشعور- کەسەکە بەکاردێت))[1] ، ئەگەر سەیری هەندێ لە چیرۆکەکانی چیرۆکنووس بکەین لەوانە چیرۆکی (گولالە کێویلەکانی کۆتەڵ، زەینەب و شتی تریش) دیارە ئەم تەکنیەکەی تیادا بەکارهاتووە. لە چیرۆکی زەینەب و شتی تر دەبینین گێڕانەوەی مەنەلۆگەکان لە نێوان خودی زەینەب و ناوەوەی زەینەبە، تاوای لێ دێ کە زەینەب بەرەو بێهودەیی دەبات و لە ئەنجامدا زەینەب خۆی دەکوژێ، تاکو دوو خوشکەکەی تری ئاسوودەبن، (دەی..... بەس هێندە ئاوڕی ئەو رقو تووڕەییە بێهودەییە بۆ ڕابردوو بدەوە) ((پێش ئەوەی چەقۆکەی بچەقێنێتە دلتەوە لە ئاوێنەکە خوێنی قەترانی خۆتت دێت رژا)) (زەینەب و شتی تریش،ل ١٣٣).

ئەم مەنەلۆگە بەمەبەستی پێشکەش کردنی ناوەوەی دەروونی کەسایەتی زەینەب و کارە دەروونیەکانیەتی بێ قسەکردن، چونکە((مەنەلۆج بریتییە لە پێشکەشکردنی ناواخنی هەست پێش قۆناغی تەواو بوون و دەربڕین)) [2].

دەبێ ئاماژە بۆ ئەوەش بکەین کە مرۆڤ بە پێی فرۆیدیزم بریتییە لە[3]:

---

[1] حسن جاف ،چیرۆکی نوێی کوردی ، ١٩٨٥، ل ٨٧.

[2] روبرت همفری، تیار الوعي في الرواية الحديثة، ١٩٧٨، ص ٤٤ .

[3] د. عزالدين اسماعيل ،الادب و فنونة، ١٩٧٣، ل ٦.

من:- که ئەویش دیوی دەرەوەی دیاری کەسایەتییەو دەکەوێتە ژێر کارتێکردنی هۆیە نەستیەکان لە لایەکەوە و جیهانی واقیع لە لاییێکی ترەوە.

منی بالاٌ:- ئەمەش لە منالێـەوە دروست دەبێت و زۆر جار باوك دەوردەبینیٚ لە دروستکردنی کە سایەتی منداڵ ، و منی بالاٌ کە ئەرکی ڕەخنەگری ڕەوشتی سەرووی پیٚ سپێردراوەو دەبێتە هۆی ئەوەی کە — من- هەست بەتاوان بکات.

ئەو:- لە نیشانەکانی ئەو نەستە- لاشعور- و لەسەر بناغەی هێنانەوەی خۆشی و دوورکەوتنەوە لە ئازار بەرێوە دەچێت، بیٚ ئەوەی پەیڕەوی بنەما رەوشتیەکان بکات یا هیچ پێوەندێکی لۆجیکی بیبە ستێتەوە.

دەربارەی فلاش باگیش کە لە چیرۆکی (شێر، گولاڵە کێویلەکانی کۆتەڵ) بەرچاو دەکەویٚ ، کە گەڕانەوەیە بۆ ڕابردوو ، کە لەناو چیرۆکەکەدا دابڕانێکی تێدایە لەناو زنجیرەی واقیعی ئەو چیرۆکانە ، دیارە بەبڕانی چیرۆکەکە مەبەستێکی تیایە ئەویش روونکردنەوەی و پەردە لەسەرلادانی هەڵوێستی دیارو ئاشکرا، کە ئەم ڕووداوە لە واقیع روویداوە، هەروەك لە چیرۆکی (شێر) دا دەردەکەویٚ ((زۆر سەیرە ! ئەمڕۆ ئێوارە، لە بەردەم ئەم ئاوێنیەدا بەم سەرو پۆتەلاکە شێواوەی خۆیەوە، بەم رۆحە پەژموردەیەی خۆیەوە، هەر بەتەواوەتی لەو شێرە سوگوارە تێکشکاوە دەچیٚ، کە نۆزدە ساڵ پێش ئەمڕۆ لە گوندەکەی خۆیدا بینیبووی)) (شێرل١٨)

* هەروەها دەربارەی بەکارهێنانی پەراوێز لە چیرۆکی (پەراوێزەکانی ئەوروپا) ، دیارە ئەمەش فۆرم و تەکنیکی نوێیە، بەشێوەیەکی سەرکەوتووانە و بەشێوەیەکی رێك و پێك و جوان، لە جێگای مەبەست دایناون ((کوردۆ لە دڵی خۆیدا ووتی: نەمدەزانی ئەوروپا هێندە زەبوون و تەنیاو بێکەسم دەکات، نەشمدەزانی ئەوروپا بۆخۆشی هێندە غەمگین و تەنیاو کەساسە)) (پەراوێزەکانی ئەوروپا-١٤) . هەرچەندە شوکر سلێمان پێی وایە بەکارهێنانی پەراوێز جۆرێکن لە بێزارکردنی خوێنەر(١)، بەلاّم بەڕای ئێمە پەراوێزەکانی جۆرێکن لە زیادە زانیاری و فراوانکردنی و زیاتر چوونە نێو قولاٌی چیرۆکەکە.

---

(١) شوکر سلێمان ، هەندیٚ پەراوێز بۆ پەراوێزەکانی ئەوروپا ، گ. ڕامان ، ٢٠٠ ، ل ٨٣ .

هەروەها چیرۆکی (شیزۆفرینیا) کە چیرۆکنووس تیایدا (١٥) لاکێشەی لە چیرۆکەکەی بەکارهێناوە ، ئەم فۆڕمە دیارە زۆر گرانەو پێویستی بە خوێنەری زیرەك و باش و کارامەو هۆشمەند هەیە تاوەکو بگات بە مەغزا و ناوەرۆکی چیرۆکەکە((ئەگەر دەتەوێ بزانیت پیرەژنە چی لە بەختیار پرسی بڕوانە گۆشەی(٦) ((ئەگەر چاك ببێتەوە ، حەزدەکەی بگەڕێیتەوە بۆ ولاّتی خۆت؟ ئەمیش ووتی : پڕ بەدڵ حەزدەکەم بگەڕێمەوە باوەشی دایکم)) (شیزۆفرینیا، ل ٩٩).

کەلك وەرگرتن لە هەندێ تەکنیك و بونیادی تایبەتی ژانرەکانی تر ڕەنگە لە زۆر جێگایاندا یارمەتی چیرۆکنووس بدات،بۆئەوەی حاڵەتی فکری و سایکۆلۆژی پاڵەوانەکان و وەسفی شوێن و پەیوەندیەکان لەگەڵ پاڵەوانەکاندا بەرجەستە بکات، بەلاّم کەژیرۆکەکەی بەلای ژانرێکی تردا شکایەوەو ڕەنگ و خەسڵەتەکانی خۆی کاڵ بوونەوەو وەبن کەوتن، تووشی شێواوی دەبێ ، لە ئاکامدا دەقێکی مردووی لێ بەرهەم دەبێ و خوێنەر تووڕەو بێزار دەکات.....

ئەم فۆرم و تەکنیکانەی کە چیرۆکنووس لە زۆربەی دەقەی چیرۆکەکانی بەکاری هێناون وەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد جا ئەمەوادەکات کە کارکردن لە نێو تەکنیك و فۆرمە نوێیانە دەمانباتەوە بۆ سەر کۆمەڵێك ماناو دەلالەتی ئالۆ زو تێکچڕژاوی نابەرجەستە، لە چیرۆکەکانی (پەناهەندە، پەتاتەخۆرەکان.....) مەغزا و ڕەمز زۆر پەرش و بلاّون و پەرتبوونە لە نێو زەمینە و فەزای دەقەکاندا.

دەروازەی دووەم

بەشی یەکەم : مەغزا... چەمك... مانا... دەلالەت

بەشی دووەم : مەغزا لە چیرۆکی تازەدا

بەشی سێیەم: ڕەمز

بەشی چوارەم: تاریفی ڕەمز و بەکارهێنانی

بەشی پێنجەم: ڕەمز... گرنگی.... فاکتەرەکانی... پەنابردنەبەری..... دابەشکردنی

بەشی یەکەم

مەغزا، چەمك،مانا،دەلالەت

گەر بمانەوێ بەدوای مەغزای تێکستێکی هاوچەرخ بگەڕێین ئەوا دەبێ هەموو پەڕۆ و پاتاری گڤەکەکانی دەق سەرگێڕ و وەرگێڕبکەین، دەبێ بن هەموو وشەو رستەکان هەڵبدەینەوە و لە دوای مەغزادا بەگەڕێین. چونکە مەغزای ئەمڕۆ، بەئاسانی خۆی دەستەمۆی خوێنەران ناکات.

هەموو ڕووداوێك بگرە هەموو شوێنێکی بچکۆلانەش کاردانەوە (رد فعل)ی هێزێکی ئاراستە کراوە کەلایەن دەستەڵاتدارێك یاخود دەستەڵاتدارانەوە ئەدا کراوە. هەڵبەت ئاراستەکردنی هێزێکی وا بۆ مەیسەربوونی ڕووداوێك یان کارەساتێك.....مەبەست و مەغزا- یەکی لە هەناوی خۆیدا هەڵگرتووە. [1]

((هەر نووسەرێك کە دەنووسێ (مەبەست)ێکی هەیە لە نووسین، بوونی مەبەست و مەغزا لە چیرۆکدا گرینگەو تەنانەت چیرۆکی بێ مەبەست پووچەڵە، بەلاَم تۆ ئەو مەبەستەی هەتەو بە چیرۆك دەری دەبڕی ، چۆن لە نێو تانوپۆی چیرۆکدا دەیشارییەوە، بەوە دەڵێین تەکنیکی نووسین))[2] واتە چۆنیەتی تواندنەوەی مەبەست لە ناو جەستەی چیرۆکدا.

مەغزا دیارە گرنگترین رەگەزە لە چیرۆکدا، چونکە هەموو مەبەستی چیرۆکەکەی لەسەر وەستاوە، زۆر جار چیرۆکنووس بە وشەیەك یان رستەیەك گوزارشت لە سیمی چیرۆکەکە دەکات.[3]

---

[1] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ سلێمان دڵسۆز ،(هەولێر)، ٢٠٠٢/١/١٣.

[2] دیان داو بتفایر : صنعة کتابة الروایة ، ص ١٥٠.

[3] نەریمان عەبدوڵلاَ : مەغرا (لە چیرۆکەکانی د. فەرهاد پیربال ، گۆڤاری خەباتی قوتابیان ، ژ ٤٣، ١٢/١٨/ ٢٠٠١، ل.٤.

هەڵبژاردنی هەر ڕووداوێك لای چیرۆكنووس گەیاندنی مەبەستێكی دیاریكراوە لەو مەغزاییەی چیرۆك دەینوێنێت، كەواتە ناوەڕۆكی هەر چیرۆكێك لە خولیای بابەتێكی سەرەكیدا دەسورێتەوە، چیرۆك دەربڕین و گەیاندنی مەبەستێكی بەلاوە گرنگە. جا چۆنیەتی دەربڕینی ئەو مەبەستە تاڕادەیەكی زۆر سەركەوتنی یان سەرنەكەوتنی كارەكەی پێوە بەستراوە. بۆیە هەروەكو سلێمان دڵسۆز دەڵێت ((مەبەست (مەغزا) خوێنی چیرۆكنووسینە، بەلاّم كە ئەو خوێنە بەدەرەوە بوو،دیارە چیرۆكەكە ساغ نییە و بریندارە))[1] . دیارە سلێمان دڵسۆز رای وایە كەنابێ چیرۆكنووس ڕاستەوخۆ مەغزای چیرۆكەكەی ئاشكرا بكات و رای خۆی لەسەر دەربڕێت، بەڵكو خوێنەر دەبێ خۆی لەئەنجامی خوێندنەوەی چیۆكەكە هەست بە مەغزاكەبكات و بیگاتێ.

زاراوە مەغزا چەند مانایەك دەگرێتەخۆی، كە دوای خوێندنەوەی چیرۆكەكەی لێی تێدەگەین، وەك ئەوەی بڵێین سیمی فلاّنە چیرۆك بریتی یە لە كێشەی نێوان چاكەو خراپە)[2].

مەغزا رەگەزێكی سەرەكی چیرۆكە ، كە هەموو چیرۆكێك بەبێ ئەو ڕەگەزە ناتەواوە، ئەركە ئەدەبی مرۆڤانەكەی چیرۆك بەبێ (مەبەست) نادرێت بەدەستەوەو لایەنەكانی چێژ و خۆشی و پەروەردەیی و پەند لێ وەرگرتنیشی هەر بەناكامی دەمێنێتەوە.مەغزا ((ئەو بیرە بنەڕەتی و ماقوڵەیەكە چیرۆكەكە یەك دەخاتەوەو باڵی بەسەردا دەكێشێت، ئەمەش ئەوە دەگەینێ كە ئەو بەكارهێنانە تەسكەی (سیم) ئاماژە بۆ وتەیەك دەكات كە نووسەر دەربارەی بابەتەكەی دروستی دەكات و لەمیانی كار لەیەك كردنی بنەماكانی چیرۆكەكەدا بەشێوەیەكی ئاشكرا دەردەكەوێت))[3] . دەتوانین بڵێین مەغزا وەك ئۆكسجین بوونی لە پانتای هەموو كارەساتەكاندا هەیەو لەهەموو ئاشێك باراشی خۆی لێ دەكات.[4]

---

[1] چاوپێكەوتنێك لەگەڵ سلێمان دڵسۆز ،هەولێر ،٢٠٠١/١/١٣.

[2] د. عدنان خالد عبدالله: النقد التطبيقی التحلیلی، ص ٩٢.

[3] نفس المصدر ، ص، ٩٢.

[4] پەرێز صابرمحمد، بینای هونەری چیرۆكی كوردی لە سەرتاوە تاكو جەنگی جیهانی دووەم، ل ٤١.

چۆنیەتی بەکارهێنانی مەغزا چەند جۆرێکی هەیە، [٥] لەوانە:-

١- هەندێ چیرۆکنووس بەشێوەیەکی ناهونەریانە، بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ مەغزای چیرۆکەکانیان ئاشکرا کردووە.

٢- هەندێ چیرۆکنووسی تر بەشێوەیەکی هونەری جوان، مەغزاو مەبەست دادەپۆشن .

دیارە ئەم دابەشکردنە ئەوە دەردەخات کە چیرۆکنووس نابێ مەبەستی چیرۆکەکەی بۆ خوێنەران ئاشکرا بکات، بەڵکو دەبێ ئەو مەبەستە بۆ خوێنەران جێ بهێڵێ، خوێنەرانیش لە ڕێگەی خوێندنەوەی چیرۆکەکەدا مەغزایەکمان بۆ دەردەکەوێ، چونکە ئێمە تا نەیخوێنینەوە نازانین چ مەبەست و مەغزایەکی تێدا توێنراوەتەوە. جا کە خوێندمانەوە وردە وردە تامی شاراوەی (مەبەست)ی نووسەر وەبەر مەلاشومان دەکەوێ.

---

[٥] نەریمان عەبدوڵڵا، مەغزا لە چیرۆکەکانی د. فەرهاد پیرباڵ ، گۆڤاری خەباتی قوتابیان ، ژ.٤٣، ٢٠٠١/٢/١٨، ل٤١.

بەشی دووەم

مەغزا لە چیرۆکی تازەدا

ئەگەر بێتو پەنجەرەیەك لەسەر چیرۆکی مـۆدێرن والاکـەین، سـەربارەت بـەفۆڕمی (مەغزا) و چۆنیەتی بەرجەستەبوونی، دەبینین (مەبەست) لە زۆربەی چـیرۆکە نوێیەکانـدا زیاتر بەفۆڕم و لەونێکی شەفاف و کـراوە خـودی خۆیـان نادەنـە بەردیـدگای خوێنـەران و بەئاسانی بەرجەستەیان بکات... ئەم داخراوەیی تەکنیکی (مـەغزا) وا لـەخودی خوێنـەر دەکات کە هەڵستێت بەپڕۆسەی ئارکیۆلۆژیا (هەڵکۆڵین) لە نێو بونیـادی دەق لێبـدات و شۆڕبێتەوە بۆ نێو خەلایە شاراوەوە نابەرجەستەکانی پانتـایی دەق و کرۆکـی ڕووداوەکـانی دەق و ،بۆ گەڕان بە شوێن ماناکاندا زیاتر پێویستە شاوڵیانە بەنێو سـتوونەکانی تـانوپۆی دەق شۆڕبێتەوە بچێتە ئاستی ژێرەوەی مانا و دەلالەتەکانی جەسـتەی دەق.. بەمەبەسـتی بەرجەسـتەکردنی دنیـای شـتە بچـوك و پـەراوێز کراوەکـان، کـە لەدوایـدا لـە ئـەنجامی شوناسکردنی پڕۆسە و تەکنیکە تازەکانی جەستەی دەق و کەشفکردنی فاکتەرەکانی ڕووداو و بونیاد و کۆدە داخراوەکانی نێو پانتایی دەقی چیرۆکەکە، ئەوکات هەوڵدەدەن تـانو پـۆی مەغزا لە بازنەیەکدا بەرجەستەبکا. بێگومان چاکیش ئەزانین دەقی چیرۆکی مۆدێرن ئـەو فۆڕمە لەونشەفاف و کراوە نییە کە خودی خوێنەر تـەنها نیگاکـانی بگرێـت لـە دونیـای واقیعی ڕووداوەکان، بەڵکو دەقی نوێخواز زیاتر شۆڕ بوونەوەیە بۆ نێو جیهانی بەسەرهاتی واقیع زیاتر بۆ بەرجەستەکردنی کردەو دیاردە پەراوێز کراو نابەرجەستەکان.

هیچ روداوێك ناتوانێ خۆی لە مەغزا دابماڵێ و خـۆی لێ بشـارێتەوە، چـونکە مـەغزا میوانێکی بەردەوامی کارەسات و گۆڕانکاریەکانە.

مەغزا لەکۆمەڵە چیرۆکی (پەتاتەخۆرەکان) دا مەغزایەکی خۆ بەدەستەوە دەرنییە، بەڵکو دەبێ بەقورمەی بیری مەحکەم ڕاو بکرێ. [1] دەتوانین بڵێین کە دەتوانرێ چەندین مەبەست و مەغزای لێوە دەربهێندرێ کە ئەمەش خاسەتێکی چیرۆکی تازەی کوردییە .لەبەرئەوەی تەنها مەبەستێك لە چیرۆکدا جێگای نابێتەوە، هەروەك د. فەرهاد دەڵێ (هیچ خوێندنەوەیەك دوای خوێندنەوە نییە)) وەکو لە پێشدا باسیشمان کرد کردەی (مەغزا) لە سەرتاپای چیرۆکەکانی ، تاکە تاکەیان نەبێت خۆیان وا بەسانایی نادەنە بەردیدەی خوێنەران و زیاتر روداوەکان جەربەزین، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ فاکتەری تەکنیك و فۆرمە نوێیەکانی (دکتۆر) کە زۆربەی دەقە چیرۆکەکانی دەچنە نێو ئەوبازنە و تەکنییکەتازەییانەی وەك بەکارهێنانی (فانتازیا، کۆد، بونیاد،شەپۆلی هۆش،فلاش باگ، زمان ....)) و کارکردنەکانی چیرۆکنوویس زیاتر دەچێتە نێو فۆرمە سوریالیست و سیمبولیزمەکان.... جا کارکردن لە نێو ئەو ڕێبازە نوێیانە دەمان باتەوە بۆ سەرکۆمەڵێك ماناو دەلالەتی ئاڵۆز و تێکچڕژاوی نابەرجەستە لە چیرۆکی (پەتاتە خۆرەکان، پەناهەندە،شیزۆفرینیا.....)، مەغزا زۆر پەرش و بڵاون و پەرتبوونە لە نێو زەمینە و فەزای دەقەکەدا .

[1] نەریمان عەبدوڵڵا، مەغزا لە چیرۆکی د. فەرهاد پیربال ،گ. خەباتی قوتابیان ، ژ ٤٣، ٢٠٠١/٢/١٨ ، ل ٤١.

بەشی سێیەم
سیمبۆل

ڕەمز لەدەرەوەی چیرۆکدا مێژوویەکی دێرینــی هەیــە،مرۆڤ چــەندین ڕەمــز و ســونبولی جوانی بەکارهێناوە بۆ شتێك کە ویستویەتی گەشاوەتری بکات، بۆ نموونە گــەلی کــوردیش مومارەسەی بەکارهێنانی ڕەمزی کردووە، بۆ نموونــە (شــێر) بــۆ ئازایــەتی بــەکارهێناوە، (ڕێوی) بۆ فێڵبازی و (مار) ی بۆ نەمری ، (جوولەکــەی) بــۆ ڕەزیلــی و پارەپەرســتی و ....تاد.بەکارهێناوە، بەکارهێنای ڕەمز لە چیرۆکدا دیارە خۆدزینەوەیە لە (واقیع) یــك و چوونە نێو واقعێکی ترەوە، وەك ئەو ، بەڵام بەکەرستەی جیــاواز، وەکــو لامــان روونیشــە دەقی تازەو نوێ پڕە لەکۆدی ڕەمزوو دەلالەت و فۆڕم و تەکنیکی زمان..... جا لەئەنجامی ئەو تێکچڕژاوی و داخراوی تەکنیکــەکانی دەقــی چــیرۆکی ئێســتادا... پێویســتە خــودی خوێنەر ئاگایانەو بە دیدگایەکی کراوەو گشتگیر و قووڵ شۆڕ بێتەوە بۆ نێو خۆزگەو ئاواتە زاتییەکانی تاکی خودو قولأیی ناخ و روحییەتی تاکی بەرامبەر.

((وەکو ئاشکراشە چیرۆکی ڕەمزی زۆر واتا هەڵدەگرێ و ڕەخنەگر نــاتوانێ مەبەســتی نووسەر ڕاستەوخۆ دەست نیشان بکات، بەواتایەکی تر لێکدانەوەو شی کردنەوەی ڕەمزەکان دەمێنێتەوە سەر جۆری بیرکردنەوەو رادەی رۆشنبیری لەو ڕەخنەگرەی کارەکە دەکات))[1].

دیارە لێرەدا مەبەستی ئەوەیە ڕەمزێك بۆ چیرۆکێك بــەس نییــە، بــەڵکو هــەر چــیرۆکێکی ڕەمزێك بگرێت ، ئەوا چەندین ڕەمز بەخۆیەوە دەگرێ، بە گوێرەی رادەی رۆشــنبیری ئــەو کەسەی چیرۆکەکە شی دەکاتەوەو دەخوێنێتەوە.

بەڕای مامۆستا حوسێن عارف ((بەکارهێنای ڕەمز لە چیرۆکدا پاش سالأنی ١٩٧٠ بە دواوە زۆر ئاشکراو دیارە، وەکــو بەشــێك لەتــەوژمی نوێخــوازی هاتــەناوجیهانی ئــەدەبی

---

(١) حسن جاف: چیرۆکی نوێی کوردی، ل ٦٥.

کوردیەوە،بێ ئەوەی ئەوەشمان لە بیر بچێت کە پێش ١٩٧٠ ڕەمز بەکارهاتووە لە چیرۆکی کوردیدا، بەلاّم بەشێوەیەکی سادەو ساکار)) [(١)].دیارە رای مامۆستا حوسێن عارف ئەوە دەگەیێنێ کەوا بەکارهێنانی ڕەمز دوای سالآنی ١٩٧٠ بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە زەبرو زەنگی داگیرکەری عێراق گەیشتبووە چلّەپۆپە، بەهیچ شێوەیەکیش دەرفەت بەمرۆڤ نەدەدرا کەوا بەڕوونی ئاشکرا قسەبکات، خەمی دلّی خۆی هەلّڕێژێت، بۆیە دەهات بەشێوەی ڕەمز لە چیرۆك مەبەستی خۆی دەردەبڕی.

وەکو لە پێشدا ئاماژەمان بۆ کرد کە پێش سالآنی (١٩٧٠) ڕەمز بەکارهاتووە، بەلاّم لە ئەفسانە، ئەفسانەش دوورە لە واقیع و لایەنی خەیالّی زیاترە بەسەریدا زالّە، هەروەکو بەکارهێنانی (ئەژدیها) وەك ڕەمزێك بۆ چەوسێنەر، (جالّجالّۆکە) بۆ دواکەوتن و کۆنینە، دەبێ ئەوەش لەیاد نەکەین کە ئەفسانە بەرزترین و دواقۆناغی ڕەمزە، هەروەکو (عەبدولڕەزا عەلی) دەلّێ ((کاتێ نووسەر دەبینێ هەرروونکردنەوەیەك واقیعەکە دەشێوێنێ پەنا دەبانە بەر ئەفسانە کە بەرزترین قۆناغی ڕەمزە))[(٢)].ئەگەر بمانەوێت ئاوڕێکی دواوە بدەینەوە لە بابەتی ڕەمز، ئەوا دەبێ بگەڕێینەوە و بچینە سەر (قوتابخانەی سومبولیزم) کەوا لە فەرەنسا سەری هەلّدا.((ڕەمزییەت ئەو بزووتنەوە ئەدەبیەیە کە لەسالّی ١٨٨٠ لە فەرەنسا سەری هەلّدا ، لەکاتی بلاّوکردنەوەی چامەکانی (مالارمیەو فرلین) ئەو چامانە دەرچوونێك بوون لە قالّبە پتەوەکانی شیعری فەرەنسی چ لە رووی روخسارەوە بێت یان ناوەڕۆك، بەرەو پشت بەستن بەهەست پێش عەقلّ و عونسوری خود-زاتی — پێش عونسوری مەوزوعی)) [(٣)].

دیارە ئەم قوتابخانەیە هەر لەگەلّ پەیدابوون و سەرهەلّدانی دوورکەوتەوە لەو قالّب و کۆت و بەندانەی شیعر کە پێش خۆی هەبوونە، واتە نوویسنی شیعر یا چیرۆك بە شێوازێکی تازەتر ئەویش پەنا بردنە بەر ڕەمزە .

(١) حسێن عارف،لێکۆلینەوەی تەکنیکی چیرۆکی نوێ ،ل٩ .

(٢) عبدالرظا علی ، الاسطورة فی الشعر السیاب، ص٢٤.

(٣) حسن جاف،چیرۆکی نوێی کوردی، ل ٩٥..

هەمدیسان د.عزەددین ئیسماعیل دەربارەی ڕەمزیەت دەڵێ: ((ڕەمزیەت بزووتنەوەیەکی سۆفیانەبوو و بڕوایان بە جیهانێکی ئایدیالی جوان هەبوو ، وا بیریان دەکردەوە کە ئەم جیهانە لە هونەردا دێتە دی و ئەو شەوقانەی خوا پەرستێك لە کاتی نوێژکردن و بیرکردنەوەدا (تامل) دەیدۆزێتەوە.... شاعیری ڕەمزی لە بەرهەمەکەیدا دەیهێنێتەدی)) . واتە لێرەدا دوورکەوتنەوە بوو لەو جیهانەی کە تێیدا دەژین و بەرەو چوونیان بۆ جیهانێکی تر، واتا چۆن ئێمەی موسڵمان بیردەکەینەوە کەوا بێجگە لەژیانی ئەم زەمینە ژیانێکی تریش هەیە، و ئەو ژیانەی تر ژیانێکی ئەبەدیی یەو بێ بڕانەوە.سیمبولیزم بەوەشەوە نەوەستا بەڵکو ((داوای سڕینەوەی جیاوازی نێوان خودو بابەت و جیهانی ناوەوەو دەرەوەی دەکرد، هەروەها داوای تێگەیشتنی واقیعی دەکرد بەهۆی گشت هەستەکانەوە (الحواس) و وێنەگرتنی ئەو واقیعە لە هونەرێکدا کە رووخسار و دەنگ و چێژو بۆن و خەون پێکەوە تێکەڵ بکا))[1].

[1] حسن جاف، چیرۆکی نوێی کوردی، ل ٩٥..

بەشی چوارەم

سمبول .... تاریفی .... بەکارهێنانی

نووسەران و چیرۆکنووسان هەریەکە بەشێوازێکی جیاواز باسی ڕەمز ئەکەن، بۆیە ئێمەش لێرەدا هەندیێ لەو بیروڕایانە دەخەینەڕوو کە لەبارەی ڕەمزەوە گوتراون :-

١- جبور عەبدولنوور دەڵێت:((ڕەمز ئاماژەکردنە بۆ وشەیەك کە دەلالەتە لەسەر هەست پێکراوێك یان هەست پیێ نەکراوێك، بۆ واتایەکی سنووردار نەکراو بەوردی و جیاواز بەپێی خەیاڵی ئەدیب، خوێنەرانیش لە تێگەیشتنی جیاوازن بەپێی رۆشنبیری و هەست و ناسکیان))[1] یان دەڵێت ((ڕەمز هەموو هێمایەك یان نیشانەیەکی هەست پێکراو کە شتێکی لەبەر چاو نەبوو بخاتە دیار)) ، ئەم دوو پێناسەیە ئەوە دەگەیێنیێ کە هەرخوێنەرێك یان رۆشنبیرێك کە چیرۆکێکی ڕەمزی دەخوێنێتەوە، دیارە مەبەستێك یان شتێکی لا دروست دەبێت، کە ڕەنگە ئەو مەبەستە یان ئەو ڕەمزە لەلای چیرۆکنووس خۆی وانەبێت، بەواتایەکی تر تێگەیشتنی خوێنەران لەهەر چیرۆکێکی ڕەمزی پەیوەندی بەڕادەی رۆشنبیری و پلەی مەعریفیان هەیە.

٢- سابیر رەشید لە بارەی ڕەمزەوە دەڵێت:((ڕەمز یاخود هێما کە لە ئەدەبدا پەردەیەکی دیکە بەسەر دەربڕین و مەبەستی نووسەر دادەڕێژێت بە شێواز و هۆکار و ئامرازی جیا جیاوە، کە جاری وا هەیە گیاندارێك یان ئامێرێك یان هەمووشتێك کە لەدونیادا ئەوەی ئێمە بەنامەئلوفی دادەنێین یان بەدەنگی واقیعەوە دەبینین، دەبێتە پەردەیەك بۆ دەربڕینی مەرامو جیهان بینی و فەلسەفە و تێڕوانینی نووسەرەکە بۆ کەون و ئەدەب و رۆشنبیری، ئینجاش وەکو شێوازی دیکەی بەدەل لە واقیع شێوازی خۆی پێدادەڕێژێت))[2]. دیارە ئەم پێناسەیە لەسەر بنەمایەکی مەجازی دەڕوانێتە ڕەمز، بەڕای سابیر رەشید بەکارهێنانی هێمایەکە یاخود وشەیەك بۆ واتایەکی تر، واتە چیرۆکنووس کە ڕەمزێك بەکاردێنیێ

---

(١) جبور عبد النور، المعجم الادبی ، ص ١٢٣-١٢٤ .

(٢) چاوپێکەوتن لەگەڵ سابیر رەشید، هەولێر، ٢٠٠٠/١٢/١٧.

مەبەستێکی تری هەیە کەوا ڕاستەو خۆ دەرینابڕێ بەڵکو پەردەیەکی بەسەردا دەپۆشێ و خوێنەر دەبێ بەدوای مەبەستی ئەو ڕەمزە بگەڕێ و دەریبهێنێ.

٣- د.عیزددین ئیسماعیل دەڵێت: ((ڕەمز کەدەبێت بەوێنە یان بەشێك لەوێنە، واتانیە، بەڵکە بری تیە لە بەرجەستەکردنی ئەو وێنەییەی خۆی لەدەروونـدا حەشارداوە، هەروەها ئەو پەیوەندیە تازانەی کە لەنێوان ڕەمزەکاندا دروست دەبن،خۆیان لە خۆیاندا مەبەست نین، بەڵکو بریتین لە وێنەی گۆڕانی دەروونی))[1]. لێرەدا ڕەمز دەبەستێتەوە بەناوەڕۆك ، واتە ڕەمز لەناوەرۆکدا بەکاردەهێنرێت، بۆ ئەوەی زیاتر مانای چیرۆکەکەیان فراوانتر بکات و مەودای لێکدانەوەی زیاتر بێت.

٤- د. فەرهاد پیربالّ لە بارەی ڕەمزەوە دەڵێت((ڕەمز لە دنیایەکی شاراوە یان بیرۆکەیەك کە هونەرمەند بۆ قولّتر کردنەوەی و جوانکردنی بەرهەمەکی شاردوویەتیەوە، کلیلی کردنەوەشی تەنیا لای خوێنەرە))[2].

دیارە ناوەڕۆکی ئەم پێناسەیەی (د.فەرهاد) زۆر نزیکە لە ناوەڕۆکی پێناسەکەی (جبور عەبدولنور)، کەوا دەرهێنانی مەبەستی ڕەمزەکان دەکەوێتە ئەستۆی خوێنەر و دەرهێنانی ڕەمزەکانیش لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگۆڕێت، هەمدیسان پەیوەستە بەڕادەی مەعریفەتیان.

٥- پێناسەیەکی تری ڕەمز ئەوەیە((هەر نیشانەیەك کەواتایەکمان دابێتێ یان خەڵکی واتایەکی دابیتێ ئەوا دەبێ بە ڕەمز، بۆ نموونە(خۆر) کاتێ دەبێ بەڕەمز کەواتایەکی وەکو (خۆشی، ئازادی، روناکی) وەرگرێ، و ڕەمز دانان لە ژێر دەستەلاّتی کۆمەڵە، مەرجیش نییە هەموو کۆمەڵەکە لە سەرمەرجی هەمان وتا رێك کەون))[3] . دیارە ئەم پێناسەیە لەسەر بنەمایەکی زمانەوانی دەڕوانێتە ڕەمز، کەوا مرۆڤ خۆی ڕەمز دادەنێ، واتا ڕەمز

---

[1] د. عزالدين اسماعيل، الادب و فنونة، ص ١٠٣. .

[2] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ د. فەرهاد پیربالّ، ١٢/١٨/ ٢٠٠٠ .

[3] د. رەحمان ئیسماعیل،موحازەرەکانی کۆلێژی پەروەردە، ٢٠٠٠- ٢٠٠١.

نیشانەیەکە بۆ واتایەك کەلای مێشکی ئەو کەسانەدا هەیە کە بەکاری دەهێنن، و واتاکەش خەڵك دایدەنێ.

٦- **محەمەد** مەعروف فەتاح دەڵێت: ((ڕەمز بریتییە لەو نیشانانە کە مرۆڤ بۆ لەیەکتری گەیشتن یان وەکو چەکێکی بیرکردنەوە بەکاریان دێنێ)) هەروەها دەڵێت ((ئەوەی نیشانەو هێما لەیەکیان جیادەکاتەوە ئەویە کە هەموو هێمایەك نیشانەیە، بەلاّم هەموو نیشانەیەك هێما نییە، تەنیا ئەو نیشانانە هێمان کە بۆ یەکتر گەیشتن یان تێ گەیاندن بەکاردێن و ڕەوشت و داب و نەریتی کۆمەلاّیەتی چەسپاندوونی یان بڕیاری کۆمەڵیان لەسەرە، وەك (سووربوونەوە) نیشانەی شەرمە، (دووکەڵ) نیشانەی ئاگرە، (تا) نیشانەی نەخۆشی یە، ناتوانین بڵێین (سوربوونەوە) هێمای شەرمە ، (دووکەڵ) هێمای ئاگرە، (تا) هێمای نەخۆشییە، چونکە ئەو نیشانانە هێمای کۆمەڵیان پێوە نەنراوە، بوون و نەبوونیان پەیوەندی بەبڕیار و پەسندکردنی کۆمەڵەوە نییە، بەڵکو پەیوەندییەکی (سروشتی) ی دووکەڵ و ئاگر بەیەکتر دەگەیێنێ))[1] .دیارە ئەم پێناسەیەش جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە مرۆڤ یان کۆمەڵ ئەم ڕەمز و هێمایانە دادەنێ و بەکاری دەهێنێ و ، دانانی ڕەمزیش پەیوەندی بە کۆمەڵەوە هەیە.

---

[1] **محەمەد** مەعروف فەتاح ،زمانەوانی ، ل ٤٣-٤٤.

بەشی پێنجەم

ڕەمز... گرنگی... فاکتەرەکانی پەنابردنە بەری... دابەشکردنی......

وەکو ئاشکرایە کە بەکارهێنانی ڕەمز لە چیرۆك یا شیعر..... هتد، خۆی لە خۆیدافاکتەر و هۆکاری بەدواوەیە، کەوا لە نووسەر دەکات کە ڕەمز بەکاربهێنێ و ڕاستەوخۆ بیروڕاکانی خۆی دەرنەبڕێ.

لە بارەی گرنگی ڕەمز (گراهام هۆ) ئەدەب بەگشتی بەکارێکی ڕەمزی دادەنێت ((ئەدەب بە وشە دروست دەکرێت،و شەش هێمان))[1]، هەروەها دەڵێت ((ئەدەب ئامرازێك بەکار دەهێنێت کە خۆی لە خۆیدا لە ئەنجامی کارێکی تەشکیلیەوە دروست بووە، کەواتە ئەدەب شێوەیەکی ڕەمزیە، بە واتایەکی ناڕاستەوخۆ یا لاوەکی ، چونکە جۆرە ڕستەیەك لە وێنە ڕەمزیە حازرەکانی بەکاردێنێ کەزمانی پێ دەڵێن)) . وەکو ئاشکرایە ڕەمز بەوشە دەردەبڕێت یاخود دروست دەکرێت، بۆ نموونە (د. فەرهاد) لە چیرۆکی (پەتاتەخۆرەکان) دا (زێڕ) کە وشەیەکە وەکو ڕەمزێك بەکاری هێناوە، کە ئەم ڕەمزە چەندین مەبەست و مەرامی خۆی تێدایە، وەکو ئەو پەرتووکە بەنرخ و بەهادارانە و ئەرشیف و دێکۆمێت.

حەسەن جاف بەلایەوە نووسەر کاتێ پەنا دەباتە بەر ڕەمز کە ((مەبەست دۆزینەوەی وەلامە بۆ گرفتەکانی مرۆڤی نوێ و سەر لەنوێ نرخاندنی ئەزموونەکانی مرۆڤایەتییە،لە بەرۆشنایی ئێستایەکی (حازر) پڕژانی گرفتی ژیاریدا))[2]. دیارە مرۆڤ بەگشتی و مرۆڤی کورد بەتایبەتی بە درێژایی مێژوو موعانات و ناخۆشی و گرفتی زۆری بینیوە، لەهەمان

---

[1] غرام هؤ، مقالة في النقد، ص ١٩٦.

[2] حسن جاف: چیرۆکی نوێی کوردی، ل ١٠٣.

کاتدا بۆ دەربڕینی گرفتەکانی پەنای بردۆتە بەر بەکارهێنانی ڕەمز لە نووسین. هەروەها حەسەن جاف لە شوێنێکی تردا دوو فاکتەر بۆ بەکارهێنانی ڕەمز دەست نیشان دەکات:(١).

١- بۆمەبەستی جوانکاری (ئیستاتیکی) کە دەچێتە خانەی تەکنیکەوە .

٢- داپۆشین و شاردنەوەی ئەسڵی مەبەستی نووسەرەکە، بەتایبەتی لەو بارودۆخانەی ڕێی دەربڕینی ڕاستەوخۆی لێ دەگیرێ،واتە لێکدانەوەو شی کرنەوەی ڕەمزەکانی دەمێنێتەوە سەر جۆری بیرکردنەوە و رادەی رۆشنبیری ئەو ڕەخنەگرەی کارەکە دەکات. دەربارەی خاڵی یەکەمی چیرۆکەکانی (د. فەرهاد) بەشی زۆرینەی دەگرێتەوە، کە چیرۆکنووس هەروا بەئاسانی نایەوێ ڕاستەوخۆ ڕووداوەکان بگرێتەوە و مەغزاکەی دەست نیشان بکات...

هەروەها سلێمان دڵسۆز دەڵێت: ((ڕەمز لە ئەدەبدا لە دوو بارودۆخدا دێتەکایەوە:١- ئەو دەمەی نووسەر لە ترسی سانسۆر ناوێری قسەبکات. ٢- کاتێ نووسەر وەکو تەکنیکی پەنا دەباتە بەر ڕەمز))(٢). دیارە بەڕای سلێمان دڵسۆز خاڵی دووەم بریتییە لە شێوە ڕەمزێك و جۆرێکە لە فانتازیا.

دەربارەی دابەشکردنی ڕەمز، ئەوا نووسەر و زمانەوانەکانی ڕاو بۆچوونی جیا جیا یان هەیە لەم بارەوە، ئێمەش لێرەدا هەندێ لەو دابەشکردنانەی ڕەمز دەخەینە ڕوو، لە وانەش مامۆستا حوسێن عارف بەکارهێنانی ڕەمز لە چیرۆکی کوردیدا دەکات بە سێ بەشەوە:-(٢)

١- ڕەمزیەتێکی شێوە ئەفسانەیی.

٢- ڕەمزیەتێکی تارمایی ئامێز.

٣- ڕەمزیەتێکی واقیعی

هەروەها جۆرەدابەشکردنێکی دیکە هەیە بۆ جۆرەکانی ڕەمز، ئەویش بەم شیوەیە(٣):

---

(١) هەمان سەرچاوە ،ل ٦٥.

(٢) چاوپێکەوتن لەگەڵ سلێمان دڵسۆز، هەولێر ،٢٠٠١/١/١٣.

(٢) حوسێن عارف: لێکۆڵینەوەی تەکنیکی چیرۆکی نوێ، ل٩

١- ڕەمزی وێنەیی

٢- ڕەمزی هۆیی

٣- ڕەمزی لەخۆوە

دەبێ لێرەدا ئاماژە بۆ ئەوە بکەین کە زۆربەی وشەکانی زمان لە جۆری ڕەمز (لەخۆوە)ن، هەر بۆیە هەندێ پرسیار لە زمان دا هەیە وەلاَم نادرێتەوە، چونکە زمان بەزۆری ڕەمز (لەخۆوە) بەکاردێنێ، بۆ نمونە لەبەرچی بە (شێر) دەڵێن شێر، ئایا هیچ پەیوەندییەك یان نیشانەیەك لە نێوان وشەی شێر و ((شێر)) خۆی هەیە ، هیچهۆیەك دیار نیە،بەڵکو کۆمەڵ خۆی لەسەری ڕێکەوتوون.[١] وەك دەزانین و لە پێشوتردا ئاماژەمان بۆ کرد کە ڕەمز دوای سالاَنی ١٩٧٠ بە شێوەیەکی فراوان بەکارهاتووە، لە وانە چیرۆکی ((خواستی جەنگاوەرێکی بایی)) کە تاهیر سالَح سەعید نووسیویەتی، تیایدا باسی پێشمەرگەیەك دەکات و ویستویەتی دوای ((ئازاری ١٩٧٠)) چەك دابنێ ، بەلاَم دایکی کە ڕەمزە بۆ دایکی نیشتیمان پێی ئەڵێ چەك دامەنێ، هێشتا کۆتی پێم و زنجیری دەستم لانەبراوە کە ڕەمز بۆ پارچەکانی کوردستان ((سوریا،تورکیا،ئێران))[٢] ، هەروەها کاکەمەم بۆتانی یەکێکە لەو چیرۆکنووسانەی کە هەوڵی داوە ڕووداوەکان و مەبەستەکانی بەڕەمز بکات و بیانخاتە پێش چاو ، وەکو چیرۆکی (تەنگوچەڵەمەی شانۆکە)، کە تیایدا چەند ڕەمزێکی بەکارهێناوە، لەوانە (جاسم بەخۆی و ڕەبابەکەی) ، کە هێمایە بۆ عەرەب، (یەڵماز بەخۆی و تەبورەکەی) کە ڕەمزبۆ تورك (پیرۆت بەخۆشی و شمشاڵەکەی)) کە ڕەمز بۆ کورد[٣] .

---

[١] د. ڕەحمان ئیسماعیل : موحازەرەکانی کۆلێژی پەروەردە، ٢٠٠٠-٢٠٠١

[٢] ئیبراهیم قادر محەمەد: کورتە چیرۆکی کوردی لە ساڵی ١٩٧٠ – ١٩٨٠، ل٣٦.

[٣] هەمان سەرچاوە ،ل٣٨ – ٣٩.

دەروازەی سێیەم

ڕەمز و مەغزا لە چیرۆکەکانی (فەرهاد پیربال)دا

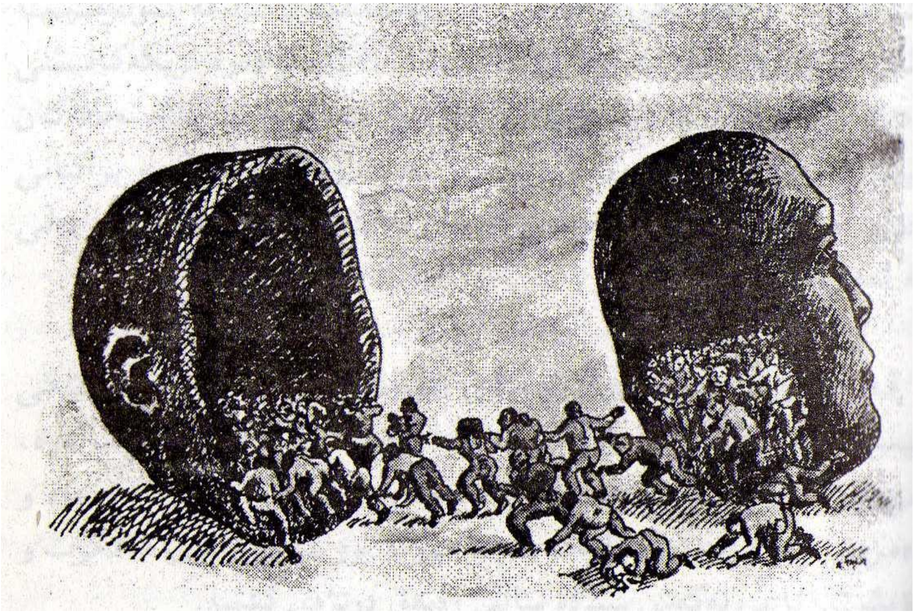

چیرۆکی پەتاتە خۆرەکان

١- چیرۆكی پەتاتەخۆرەكان

ئەم چیرۆكە لە نێوان ساڵانی ١٩٩٥-١٩٩٦ لە شاری هەولێر نووسراوە ، لەم چیرۆكەدا دەتوانرێ چەندین ڕەمز و مەغزای لێوەدەربهێنین،كە ئەمەش خاسیەتێكی پۆزەتیڤانەی چیرۆكی تازەی كوردیمانە، لەبەر ئەوەی تەنها مەبەستێك لە چیرۆك دا جێگەی نابێتەوە، لەم چیرۆكەدا چیرۆكنووس دوو (وشە)ی بەكارهێناوە یاخود دوو ڕەمزی بەكارهێناوە ، ئەوانیش (زێڕ) و (پەتاتە) كە هەریەك لەم وشانە بۆ مەبەستێكی تر بەكارهاتوون ، واتە لەو دیو ئەو دوو وشەیە یا ئەم دوو (دالە) چەندین مەدلو مانای تری بۆخۆی چاندووە بۆ كۆمەڵێ شتی تر، لەم بارەوە جەلیل كاكە وەیس دەڵێت((وشەی پەتاتە بۆ خۆی ڕەمزەو چەند لێكدانەوە هەڵدەگرێ، لەلایەكەوە وەك خۆراك هێمایە بۆ سەردەمی برسێتی و قات و قڕی كوردستان و لە لایەكی دیكەوە لەگەڵ (زێڕ) دا چۆتە نێو هاوكێشەیەكەوە كە هەرگیز هاوسەنگ نابن، بەلاّم لەم چیرۆكەدا خاڵی ململانێ بەهاكانیان دروست كردووە))[١] .

هەروەها جەلیل كاكە وەیس بەردەوام دەبێ و دەڵێت((پێم وایە زێڕەكە بەلای فەرهاد خۆیەوە ئەو زانیاری و بڕوانامەو ئەرشیف سازییەیە كە لەگەڵ خۆیدا هێناویەتەوە،پێی وایە لەو ڕێگەوە خزمەتێ دەكا، بەلاّم میلەتی برسی حەوسەڵەی زانست و هونەری لەكوێ بوو؟)) .

هەروەها سلێمان دڵسۆز دەڵێت((پەتاتەو زێڕ هەردووكیان ڕەمزن و بۆ مەبەستی تر بەكارهاتوون، پەتاتە ڕەمزی پارەیە،زێڕ ڕەمزی ئەو بەڵگەو وێنەو دیكۆمێنتە مێژوویەی كورد ،كە فەرهاد لە مۆزەخانەو ئەرشیف و كەلێن و قوژبنەكانی ولاّتان كۆی كردوونەتەوە))[٢] .

هەروەها ئەسكەندەر جەلال لەبارەی ئەم چیرۆكەوە دەڵێت ((زێڕ ڕەمزە یا بۆ مەبەستی تر بەكارهاتوون وەكو هێنانەوەی بڕوانامەو ئەرشف و نووسین، (پەتاتە) ڕەمزە بۆ پارەو

[١] چاوپێكەوتن لەگەڵ جەلیل كاكە وەیس ، هەولێر، ٢٠٠٠/١١/١٣.

[٢] سلێمان دڵسۆز : خوێندنەوەیەكی سەرپێی چیرۆكی پەتاتە خۆرەكان ،ڕ. برایەتی، ٢٠٠٠ ،ل٤.

پوول و مەبەستی سەرەکی چیرۆك ئەوەیە کە دەردی غــەریبی و دووری ولاّتــی کــارێکی وا دەکات سەری مرۆڤی تاراوگە کراو ، تەنانەت دوای گەڕانەوەش نەسڕێتەوە))[1].دیارە وەکو ئەو بیرو ڕایانــە بۆمــان دەردەخــەن کــە چــیرۆکەی پەتاتــە خۆرەکــان پاڵــەوانی چــیرۆکەکە چیرۆکنووس خۆیەتی، لەم چیرۆکەدا چەندین ڕەمزی بــەکارهێناوە ، ئــەم چــیرۆکە چــەندین مەغزا بەخۆوە دەگرێ، گرنگترین ئەو مەغزایانەی لەم چیرۆکە بەکارهاتوون و لە سەرەوەش ئاماژەمان بۆ هەندێکیان کرد لەوانە(زێڕ) کە ڕەمز بۆ هەردوو بڕوانامەکــەی (ماســتەر و دکتۆرا) و بۆ ئەو پەرتووك و ئەرشیف و دیکۆمێنت و نووســراوانەی کــە چــیرۆکنووس لــە ولاّتانی جیهانی لە جانتاکەی خۆیدا کۆکردبوونەوە،((جانتاکە وەك فەردەگــەنمێك ، پــەیتا پەیتا، وردە زێڕی وەك ئاردی زەردی داروشاوەی لێوە دادەرژا، پاشان پارچەی زێڕی گەورەو گەورەتر ئینجا پارچە زێڕی قەبەی بەقەد کەرپووچێك)) (پ،خ،ل ٥٨).پەتاتە کەڕەمزە بــۆ (پارە) یان (خواردن) ، چونکە ئێمە کۆمەڵگایەکی برسین کــە دوای راپــەڕین خــەڵکی زۆر پەرۆشی پارەو پارە کۆکردنەوە ببووین و هەموو شتێکیان لەلاپارە وبــژێوی بــوو، مــەغزای چیرۆکەکە لێرەدا ئەوەیە کە چیرۆکنووس دەیەوێ پێمان بڵێ کە ولاّتی ئێمە قەدری زانست و زانیاری و بڕوانامە ناگرێ و تــەنها پارەیــان لا گرنگــە و هــەموو شــتێکیان هــەر پارەیــە ((ئەوەتا ، بابە گیان زێڕم بۆ هێناون)) ((ئەم جانتایە هەمووی زێڕە)) ((باوکی هەڵیدایە : یەعنی هیچ پەتاتەت لە خاریج نەهێناوەتەوە؟)) (پ،خ،ل٥٨) .

هەروەها ((گوندە تاعون لێکراوەکە)) کە مەبەستی کوردستانە، و تاعون ڕەمزە بۆ بــلاّو بوونەوەی هەژاری، فەرەیدوون کە مەبەستی چیرۆکنووس خۆیەتی((فەرەیدون ئــەو کاتــەی گوندەکەی خۆیانی جێ هێشتبوو تاعونێکی پیس لە گوندەکەیاندا بلاّوببــۆوە، خــەڵك لــە خۆیانەوە دەرشانەوە))(پ،خ،ل٥٥). ئەم چیرۆکە چیرۆکێکی فانتازییــە، هــەروەها دەچــێتە خانەی ڕەخنەی ریالیزمی ڕەخنەگرانە، چونکە چیرۆکنووس ڕەخنە لەو خەڵکانە دەگرێ کــە قەدری ئەم شتە بە نرخ و دەگمەنانە ناگرن، دەبێ لێرەشدا ئاماژە بەوە بکــەین کــە یەکــەم چیرۆکی هونەریی کــوردی (لەخــەوما)ی جــەمیل ســائیب نووســیویەتی دەچــێتە خانــەی

---

[1] ئەسکەندە جەلال: فەرهاد پیربال و شەش چیرۆك کە بۆنی غوربەتیان لێدێ، گ.کاروان،ل١١٠.

ڕەخنەی ریالیزمی ڕەخنە گرانە کە لەساڵی ١٩٢٥ نووسراوە، لـەم چـیرۆکەدا باسـی ئـەوە دەکات کە دوای گەڕانەوەی دایکی مردبوو،لەم بـارەوە ڕێبـوار سـیوەیلی وتەیـەکی هەیـە دەڵێت ((گێڕانەوەی مێژووی بەسـەرهاتەکان یارمـەتیمان دەدات لـە دۆزینـەوەی کەســایەتیمان)) کــە ئەمــەش بەڵگەیــە لەســەر ســەلماندنی وتــەکانمان و چــۆنیەتی روونکردنەوەیان.....

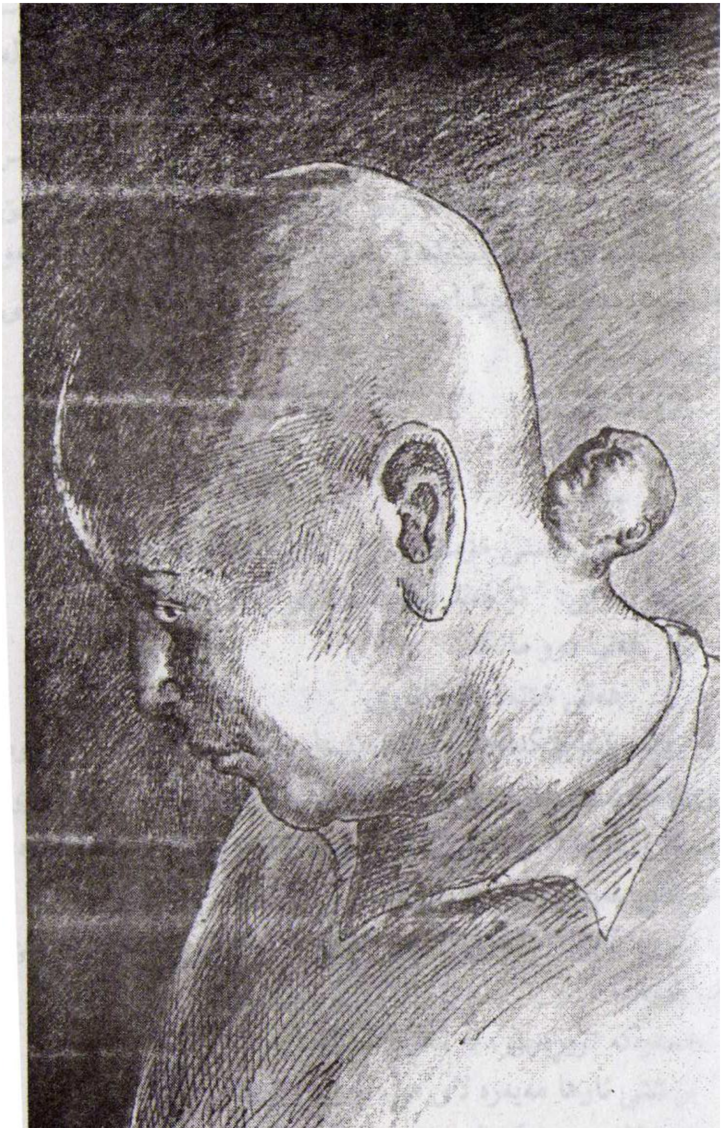

٢- چیرۆکی ڕاکردوو

ئەم چیرۆکە ساڵی ١٩٨٩ لەپاریس نووسراوە،چیرۆکەکە دەچێتە خانەی چیرۆکی فانتازیا، مەغزای چیرۆکەکە دەربارەی لایەنی دڵسۆزیە بۆ خاك و نیشتمان لەلایەن کوردەوە،مەغزاکە ئەوەیە کە کورد زۆر ماندووە و زۆریش ئیش و کار بۆ غەیری کورد دەکات و یارمەتی و هاریکاری نەتەوەکانی تر دەدات، دەبێ ئەوەشمان لەیاد نەچێ کە ئەم چیرۆکە باس لەژیانی سەربازی دەکات، بەتایبەتی لە جەنگی نێوان عێراق — ئێران کە کورد چۆن بەشداری لەم جەنگە کردووە، زۆر دڵسۆزی نواندووە بۆ خاك و نیشتمانەکەی خۆی، ئەوەی لێرەدا پێویستە ئاماژەی بۆ بکەین ئەویش ئەوەیە کە ڕەمز هێمایە،باس لەوە دەکات کە ئەو سەربازە قاچەکی دەڕوات و دەگەڕێتەوە شاری خۆی کە ئەویش (هەولێر)ە و ،نامەی بۆ دەنێرێ واتا لێرەدا هێمایە بۆ دووکەرت بوونی مرۆڤ کە زۆر بێزارە لەو جەنگەی کە بەزۆر بردوویانە بۆ بەرەکانی جەنگ لەگەڵ ئێران، هەروەها باس لەوەش دەکات کە خەڵکی عێراق بەگشتی و کوردستان بەتایبەتی چۆن ئەوەندە ماندوو و بێزارە لە سەربازی کردن بۆ حکوومەتی عێراق، سلێمان دڵسۆز دەڵێت ((چیرۆکنووس وەك تەکنیك پەنای بردۆتە بەر ڕەمز بۆ راکێشانی سەرنجی خوێنەر))[1].هەروەها بەردەوام دەبێت و دەڵێت ((ئەم شێوە ڕەمزە جۆرێکە لە فەنتازیا)).

دیارە لێرەدا دەردەکەوێ کە فەرهاد پیرباڵ بەجوانی و بەهێزکردنی چیرۆکەکەی پەنای بردۆتە بەر ئەم جۆرە ڕەمز و بەکاری هێناوە ((بە زووترین کات بگەڕێەوە، بۆ خۆمان دەچینە ئەوروپا..!)) ((ئەی قاچە خۆشەویستەکەم لێم ببورە من روحم یەکجار ماندووە.لەوانەیە خۆشت باش هەستی پێ بکەی کەمن لەدەست ژیان و داهاتووی خۆم رادەکەم)) .(ڕاکردوو، ل٢٩).

چیرۆکنووس لە رێگەی ئەم چیرۆکەوە دەیەوێ ئەوەمان پێ بڵێ کە ولاّتی ئێمە وەك دۆزەخ وایە و پڕە لە جەنگ و شەڕ و شۆڕ ، نابێ ئێمە بەخۆشی بژین، ئەسکەندەر جەلال لەم بارەوە دەڵێ((چیرۆکنووس لە رێگەی ئەم چیرۆکەوە دەیەوێ بڵێ : ولاّتی ئێمە ئەو

---

[1] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ سلێمان دڵسوز ، هەولێر، ٢٠٠١/١/١٣.

دۆزەخەیە کەتیایدا هەموومان ئەگەر بەختەوەربین لە ناودەچین... دەبێ سەقەت و کەم ئەندام بین بۆیەشە لە رێگەی ئەو چیرۆکەوە سۆنگەی پەڕاگەندەیی خۆی بەئەوروپا رادەگەێنێ))[1]. ئەمەش ئەوە دەگەێنێ کە وڵاتی ئێمە بەڕای ئەو وەکو دۆزەخ وایە، پێویستە رابکەین و وێنای نەمێنێ، بەڵام لەهەمان کاتیشدا دەبێ ئاماژە بەوەبکەین کە فەرهاد پیربال ئەوروپاش بە دۆزەخ دادەنێ و دەڵێت ((ئەوروپا ئەو چڵپاوە رەشە سادەیە کە رامبۆ سەد ساڵ پێش ئێستا لەدەستی رایکرد))[2] .

ئەم چیرۆکە دەچێتە ناو خانەی ڕێبازی ئەدەبی ریالیزمی ڕەخنەگرانە کە ڕەخنە لە حکوومەتی عێراق دەگرێ کە ئەو هەموو شەڕ و جەنگەی تیادا بەرپا کردوو و وڵاتەکەی ئیدی لەم جەنگە بێزار بووە توانای تەحەمولی چیتری نەماوە ، پێویستی بەگۆڕان هەیە .((من دەم ویست بزربوونی قاچم بکەم بەهەنجەت بۆ ئەوەی نەمنێرنە سەنگەری شەڕ،وتم، گەورەم ئەم قاچەم گوللەی پێ کەوتووە،جگەلەوەش زۆر ناشیرنە)) (ل ٢).

---

(١) ئەسکەندەر جەلال، فەرهاد پیربال ..... گ. کاروان ، ١٩٩٩، ل ١٠٨.

(٢) فەرهاد پیربال : نامەیەکی کراوە ، ڕ. نیشتمان ، ١٩٩٣ ، ل٥.

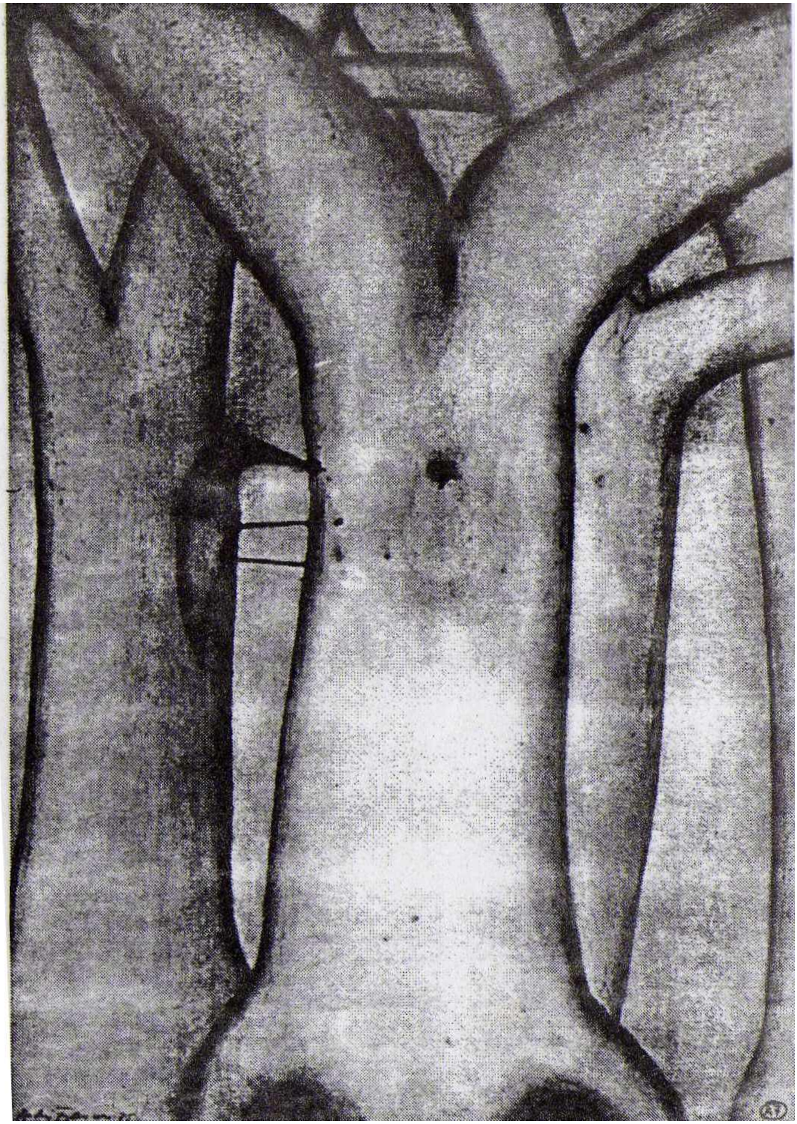

چیرۆکێکی زۆر درێژی تراژیدی

٣. چیرۆکێکی زۆر درێژی تراژیدی:

ئەم چیرۆکە کە لە پێنج وشە پێکدێ ، چیرۆکێکی تەواو ڕەمزیـە و یەکێکـە لـە چـیرۆکە نوێگەرەکانی (فەرهاد پیربالٚ)، گەیشتن بە مەغزایەکی دیاری کراو بۆ چیرۆکەکە، دیارە زۆر زەحمەتە، چونکە ئەم چیرۆکە دەتوانێت چەندین مـەغزا و ڕاو بۆچـوونی جیـاواز بەخۆیـەوە هەلٚگرێ، بۆیە دەتـوانین بـۆ دەرهێنـانی مـەغزا و سـونبولی ئـەم چـیرۆکە چـەندین جـۆر خوێندنەوە دانێین:

پیاوێك ...

ژنێك ....

دوو جۆر تەنیایی .... (ل ٤٩)

خوێندنەوەی یەکەم/ دەتوانین بلێین کە پیاوێك لە هەندەران و ژنێك لە زێددایە، بیری یەکتر دەکەن و هەست بە تەنهای دەکەن.... یان دەتوانین بەپێچەوانەی دابنێین.

خوێندنەوەی دووەم / پیاوێکی ڕۆژهەلاٚتی و ژنێکی ڕۆژ ئاوایی لە نێو پڕۆسەی سێکس دان و ئارەزووە هەلٚچووەکانی ناوەوەیان دادەمرکێتەوە، ئەمـە لەلایـەك و لەلایـەکی تریشـەوە تەنهایی خۆیان (ڕۆژهەلاٚت و ڕۆژئاوا) بەم پڕۆسـە زایەندییـە لـە بیرخۆیـان دەبەنـەوە.... ئەوەی پالٚپشتی ئەم خوێندنەوەیە دەکات ، ئەم بۆشاییانەیە کەوا لە نێوان هەرپێنج وشـەی دەقەکەدا بەجێ هێلٚدراوە .... ئەمەش لە خالٚبەندیدا زیاتر بـۆ ئـەم مەبەسـتە زایەندییـە بەکاردێ، دەتوانیین ئەم بۆچونە لەمـەڕ دەربـڕین... دواتـر دیمەنـە زایەندییـەکان نـابێ وا بەئاشکرا دەربخرێن، بۆیە نووسەر بەم شێوەیە دەقەکەی خۆی تەرح کردووە و سەرکەوتووش بووە لە بەرجەستەکردنیدا.

خوێندنەوەی سێیەم / دەتوانین بلێین پیاوێك و ژنێك لـە چـاوەڕوانی یـەکتری دان و هێنـدە چاوەڕ وانی یەکتریان کردووە، تاکو بێ ئومێد بوونەو هەستیان بەتەنهای کردووە.... لەوەی کەناتوانن بگەڕێنەوە بۆلای یەکتری.... یا....یا.... هتد.

ئەوەی شایانی ئاماژەپێ کردنە ناونیشانی چیرۆکەکە لەگەلٚ ئەو خوێندنەوە جیاوازانەدا تـا ئەندازەیەکی زۆر دەگونجێ....

هەروەها ئەم سپێتیەی سەرکاغەزی چیرۆکەکە دەتوانێت دەیان یاخود هەزاران ئاستەنگ و فاکتەر و نائومێدی و تێکچونی شیرازەی خێزانــی ,....و.... بخوێنێتــەوە. ئــەم چــیرۆکە تەواو چیرۆکی ڕەمزیییە، کە چیرۆکنووس لێرەدا پەنای بردۆتە بەر ڕەمز بەمەبەستی ((دۆزینەوەی وەلاّمەکان بۆ گرفتەکانی مرۆڤی نــویّ و ســەرلەنویّ نرخانــدنی ئەزموونــەکانی مرۆڤایەتییە، لەبەر رۆشنایی ئێستایەکی (حازر) پڕژانی گرفتی ژیاریدا))[1].

ئەم چیرۆکە واقیعێکی ژیانی کوردەواری خۆمان دەســەلمێنیّ، چــونکە ئــەدەب بەگشــتی و چیرۆك بەتایبەتی تەعبیر لەژیان دەکات.

---

[1] حەسەن جاف: چیرۆکی نوێی کوردی، ١٩٨٥، ل ١٠٣.

چیرۆکی گولاڵە کێویلەکانی کۆتەڵ

٤- چیرۆکی گوڵاڵە کێویلەکانی کۆتەڵ

ئەم چیرۆکە یەکێکە لەو چیرۆکانەی کە چیرۆکنووس لە تاراوگە لە ساڵی ١٩٩٨ لە پارس نووسیویەتی، کە چەندین خاسیەتی تاراوگەیی پێوەندراوە وەکو ((فانتازیا، ڕەمز، مەنەلۆگ، فلاش باگ.... هتد)) ،ئەم چیرۆکە ڕەمزە بۆ پەیامی ئەڤینداری و خۆشەویستی ، دەبێ ئەوەشمان لەیاد نەچێ کە چەندین جۆر خۆشەویستی هەیە، هەندێ جار ئەو خۆشەویستیە لە نێوان مرۆڤ و مرۆڤ دایە، واتە لەنێوان ژن و پیاو، بۆ مەبەستی تێرکردنی غەریزەی جنسی ، هەروەها خۆشەویستی لە نێوان پیاو و پیاودا ، مرۆڤ و سروشت، مرۆڤ و گیانلەبەر. لەم بارەوە (د. ئیبراهیم قادر) دەربارەی خۆشەویستی دەڵێت: خۆشەویستی مرۆڤ لە ناخی دایە هەروەك چۆن پێوستی بەخواردن و خواردنەوە هەیە، پێویستی بەخۆشەویستی هەیە[1].

لێرەدا گرنگی خۆشەویستیمان بۆ دەردەکەوێ و لەهەمانکاتیشدا دەبێ ئەوەشمان لەیاد نەچێ کە گەورەترین خۆشەویستی ئەوەیە کەمرۆڤ وڵات ونیشتمان و نەتەوەکەی خۆش بوێ، و تێڕوانینێکی ئاینیانە لێی بکۆڵینەوە ئەوا خۆشەوستی دەگۆڕێ، (خۆشەویستی خوای گەورە ، پێغەمبەر، دایك وباوك....) ئەم چیرۆکە پڕ لەڕەمزە لەوانە (ئیبراهیم پاشا) (مەعمەلی سەهۆڵەکە)، کە ڕەمزو هێمایە بۆ ئەو ڕۆژانەی کە لەگەڵ (شادان) ی خۆشەویستەکەی دوا شوێنی جێگەی ژوانیان بوو لەلای (مەعمەل سەهۆڵەکە) (ئیبراهیم پاشاش) کە شەقامێکی درێژ بوو پیاسەیان لەو شەقامە ئەڤینداریەدا دەرکرد و حەو ئارەزووەکانی ناوەوەی خۆیان بۆ یەکتر دادەڕشت((ئەوەتا وا سەر لە نوێ (ئیبراهیم پاشا) و (مەعمەلی سەهۆڵەکەوەدیار دەکەونەوە..... ئەوەتا!)) (ل ١٤٠) .دیارە چیرۆکنووس گوڵاڵە کێویلەکانی کۆتەڵی وەك ڕەمزێك بەکار هێناوە ، بەلاّم چ جۆرە ڕەمزێك، ڕەمزێك بۆ ئەو ڕۆژەخۆشەی کە چیرۆکنوس لەکۆتەڵ گوڵاڵە کێویلەکەی دایە خۆشەویستیەکی (شادان) و هەر ئەم ڕۆژە بوو کەماچی کرد، دیارە وەکو ڕەمزێك خۆشەویستی و ئەڤینداری

---

[1] ئیبراهیم قادر محەمەد ، کورتە چیرۆکی کوردی لە ساڵی ١٩٧٠- ١٩٨٠ ، نامەی دکتۆرا، ١٩٩٧، ل ١٨٩.

یادگاریەك چیرۆكنووس بۆمانی دەگێڕێتەوە((ئەو گولاڵە كێویلانەی كە هەمیشە (شادن) دلێك هەزار سەودا شەیدایان بوو، دەیگووت: (كە ئەو گولاڵە كێویلانە دەبینم ، هەمیشە ڕۆژی گەشتەكەی كۆتەڵم وەبیردێتەوە)) ((ئەو رژەی كە بۆیەكەمین جار یەكترمان ماچ كرد)) (ل ١٤١).

دەربارەی مەغزای چیرۆكەكەش ، كەوا لەمیانەی پیشاندانی چیرۆكی ئەوینداری دوودڵدار چەندین كێشەو زوڵم و ستەمی گەورە پیشاندەدەن كەوا لەكورد كراوە، لەوانە لێدانی گازی كیمیایی تۆپ باران و ...... تاد.((هێزی حكوومەت جێگای پێ تەنگ كردین، بەگازی كیمیاوی و تەیار و بۆمب راوەدوویان ناین بەرەو دۆڵ و كێوەكانی لای بادینان)) ل (١٤١).

ئەمەی سەرەوە مەغزایەكەیە ، بەلاّم رووخان و بێ ئومێدبوونی پاڵەوانی چیرۆكەكە ، كەوا هاوكێشەكە دەگۆڕێت و دەتوانین ئەم خوێندنەوەی بۆ بكەین:-

لە سەرەتا پاڵەوانەكە (ئەڤیندارەكە) كە (شادان) ی زۆر خۆش دەویست ، بەلاّم لە پێناو خۆشەویستی و رزگاری نیشتمان و ولاّت، وازی لە خۆشەویستی (شادان) هێنا، كە ئەمەش مەغزایەكی تێدایە و ناڕاستەوخۆش پێمان دەڵێ: كە خۆشەویستی نیشتمان لە سەرووی هەموو خۆشەویستییەكە، بەلاّم لە دوایدا كە پاڵەوانەكە بێ ئومێد دەبێ و بڕوای بە شۆڕش نامێنێ، ئەوا هاوكێشەكە پێچەوانە دەكاتەوە، بەلاّم مانای ئەوەنییە كە مرۆڤ لە بەردەم زوڵم و زۆری و زۆرداری داگیركەر دەستەووەستان بێ،نەخێر، چونكە گەڕانەوەی پاڵەوانەكە لە چیا بۆ ناو شار مەغزایەكی تری چیرۆكەكەیە، چونكە پاڵەوانەكە سەرەتا لەكۆلێژ قوتابی بووە، واتە رۆشنبیر بووە ، بەقەڵەم خەباتی كردووە....... بەلاّم دوایی دەستی بە خەباتی چەكداری كردووە ، پێی وابوو پێویستە لەم قۆناغەدا خەباتی چەكداری بێتەكایەوە، بەلاّم كەشكستی هێنا و گەڕایەوە مانای ئەوەیە كە ئێستا سەردەم و قۆناغی قەڵەمە نەك چەك، پێویستە كورد رۆشنبیری باش دورست بكات و بیرمەندییان تێدابێ، لەبەرئەوەی ئەم سەردەمە شەڕ و جەنگ زیاتر بەبیرە نەك بە چەك......

چیرۆکی شیزۆفرینیا

٥- چیرۆکی شیزۆفرینیا

ئەم چیرۆکە لەساڵی ١٩٩٨ بلاوبۆتەوە، ئەم چیرۆکە چیرۆکێکی نوێ و تازەیە دەربارەی ئێمەی کورد،چونکە چیرۆکی لەم جۆرە لە پێش (فەرهاد پیربال) نەبووەو بەم شێوەیە نەنووسراوە، ئەم چیرۆکە (١٥) لاکێشەیە، هەر لاکێشەیەك ژمارە خۆی هەیە، د. عادل گەرمیانی دەڵێت ((چیرۆکی شیزۆفرینیا باشترین شتی نموونەیی هێناوەتە ئاراوە کە (١٥) لاکێشە (پارچە) یە)) [١].

دەبێ لێرەدا ئاماژە بەوەبکەین کە چیرۆکنووس بۆ ئەو ناونیشانەی بۆ ئەم چیرۆکە داناوە ، چونکە وەکو دەزانین شیزۆفرینیا نەخۆشییەکی ژیری یە (شێتی) ، بیرکردنەوەو رەوشت و ویجدان و جارجارەش هەستی ئەو کەسە تێك دەدات و دەی شێوێنێ)) [٢].

ئەوەی لێرەدا مەبەستمانە ئاماژەی پێ بکەین ئەویش ئەوەیە کە ناوەرۆکی چیرۆکەکە پەیوەندی بەو (شیزۆفرینیا) هەیە یان نا؟ (د. عومەر پەتی) کە پسپۆڕە لە بواری دەروون زانی لە بارەی ئەم چیرۆکەوە دەڵێت ((ناونیشانی چیرۆکەکە خۆی لەخۆیدا ناونیشانێکی دەروونیە ، ناوەڕۆکی چیرۆکەکەو لەزۆر شوێنی دا چەندان نموونە ڕووداوی دەروونی دەخاتە ڕووبەرچاو لەوانە (لەتابلۆی-٤-) دا هەموو هەڵسوکەوتەکانی بەختیار لەگەڵ ناونیشانی سەرەوە یەك دەگرنەوە، وای پیشان دەدات کە نەخۆشی شیزۆفرینیای هەیە، (شەوێك — دوای ئەوەی بۆ دووەم جار کە لەپۆلیسی پەناهەندانەوە رەفزی بۆ هاتەوە... هەرچی جامخانە و دوکان و مەخازنەکان هەبوو،..... بەئاسنێکی درێژ وردو خاشکرد، بۆ بەیانی بەختیار.... دەیوت من شتی وام نەکردووە ، ئاگام لەهیچ نەبووە)) (ل ٦٨) هەروەها لە تابلۆی ٦- دا دەڵێت (پڕبەدڵ حەزدەکەم بگەڕێمەوەباوەشی دایکم) لێرەدا پێویستی بەهەست و سۆزی دایکایەتییە ئەمەشیان لایەنێکی تری دەروونییەو زۆر گرنگە، چونکە باوەشی دایك دڵگیرترین شوێنە بۆ منداڵ رۆڵە))[٣] . مەغزای چیرۆکەکە ئەو شەڕە

---

[١] د. عادل كرمياني : ملامح التجربية في مجموعة قصص اكلو بطاطا، جريدة خەبات، ٢٠٠٠ ، ص ٨ .

[٢] جەلال خەلەف: نەخۆشیە دەرونییەکان ، ١٩٨٦، ل ١٦٢.

[٣] چاوپێکەوتن لەگەڵ د. عومەر پەتی ، کۆلێژی پەروەردە، ٢٠٠٠/١١/٧ .

دەروونیەی لەگەڵ پاڵەوان دەکرێت لە ڕێگای نەدانی ئیقامە کە ئەو ماوە زۆرەی لەو شوێنەدابووە، پاڵەوانی چیرۆکەکە کەناوی (بەختیار)ە تووشی نەخۆشی (شیزۆفرینیا) دەبێت، چیرۆکنووس لە ڕێگەی ئەو چیرۆکەوە دەیەوێ پێمان بڵێ کە وەزع و بارودۆخی کورد چۆنە کە سەرەتا دەچێتە دەرەوەو تووشی چەندەها گیروگرفت دەبێ،(بەختیار) ڕەمزە بۆ هەموو هاوڵاتیەکی کورد ،کاتێ دەچێتە دەرەوەی وڵات داوای ئیقامەدەکات.

دەبێ لێرەدا ئاماژە بەوەبکەین کە ئەم چیرۆکە نەك هەر بە (١٥) لاکێشەیە تەواودەبێ ، بەڵکو دەتوانین دەیەها لاکێشەی تریشی بۆ زیادبکەین و هەربەردەوام بین لەسەری. کە ئەمەش یەکێکە لەو شێوازانەی کە چیرۆنووس گرتوویەتیە بەر لەو چیرۆکەدائەسکەندەر جەلال پێی وایە کە ئەم چیرۆکە تەکنیکەکەی دەچێتەوە سەر ڕێبازێك پێی دەڵێن موستەقبەلی (فوتورسیم) و یەکێك لە بنەماکانی ئەم ڕێبازە ڕەتکردنەوەی ڕابردووە بە هەمووشێوەیەك)) [1]. دەبێ لێرەدا ئاماژە بەوەبکەین کە نووسەرانی پێش (فەرهاد) باسیان لە شیزۆفرینیا کردووە لە چیرۆك و ڕەنگی داوەتەوە، لەوانە ڕەئوف حەسن لە چیرۆکی (سبەینێ باوکت دێتەوە) کە باسی بەرێوەبەری کارگەیەك دەکات تووشی شیزۆفرینیا بووە، خۆی لێ دەبێت بەدووکەس و کرێکارێکی زۆر چالاك لەو کارگەیە دەردەکات)) [2].وەك لە پێشدا باسمان کرد کە ئەو شێوازەی چیرۆکنووس بەکاری هێناوە لە نووسینی چیرۆکەکەدا لە پێش خۆیانە نەبووە و بەکار نەهاتووە، بۆیە ئەو شێوازەی نووسینی دەچێتە سەرخانەی ڕێبازی دادایزم کە بە هەمووشێوەیەك دوور کەوتنەوە بوو لە شێوازی کۆن وپێش خۆیان ((دادایەکان جەختیان دەکردە سەرخەون وبێ ئاگایی، داهێنانی تەکنیك و شێوازی تازە و دوورکەوتنەوە لە تەکنیك و شێوازی باوی پێشوو))[3].هەروەها ئەم چیرۆکەی چیرۆکنووس ڕەمزێکی زۆر گەورەی تیایە، ئەویش هێنانەوەی دێرە شیعرێکی (نالی)یە:

---

(١) ئەسکەندەر جەلال ، فەرهاد پیربال و شەش چیرۆك کە بونی غوربەتیان لێدێ ، گ. کاروان، ل ١٠٩.

(٢) حسن جاف، چیرۆکی نوێ ی کوردی ، ١٩٨٥، ل ٨٧.

(٣) د. فەرهاد پیربال ،موحازەرەکانی کۆلێژی پەروەردە، ١٩٩٩ .

درونی لدار الشار زور و برده

کفرمیسکی گرم الی او سرده (پ.خ. ل ٦٨)

دیاره ئەمە لەگەڵ ئەوەی کەوەکو ڕەمزێك بەکارهاتووە، لەهەمان کاتدا ڕاستیەکیش دەسەلمێنێ کە ئێمەی کوردیش شاعیری زۆر گەورەمان هەیە، (نالی) کە ڕەمزە بۆ گەورەی شاعیرانی کورد و سێکوچکەی بابان و شیعرەکانی تائێستاش بەهاو نرخی خۆیان ماوەو تائێستا شیعرەکانی لە گوێی خەڵکدا دەزرینگێتەوە.

هەروەها ئەگەر سەیری گۆشەی (٦) بکەین لە چیرۆکەکە ئەوا دەبینین ڕەمزێکی زۆر جوانی تیایە ئەویش (باوەشی دایك) کە دوو هێمای هەیە ، لەوانە یەکەکیان ڕەمزە بۆ کوردستان کە حەزئەکات بگەرێتەوە بۆ باوەشی خاکی پیرۆزی کوردستانەکەی خۆی،دووەمیان ڕەمزە بۆ باوەشی دایکی و هەست و سۆزی دایکایەتی پێویستە.....

ئەگەر سەیری ئەم ڕستەیەی ناو کەوانە بکەین ((ئەوان بوون چارەنووسی منیان توش ئێرەکرد)) ل ٧٣. ئەوا دەبینین هێماکە ئاماژەکردنێکە بۆ ڕاستیەکی واقعی ژیانی کوردستانی عێراق، ئەویش (شەڕی برا کوژییە) ، دیارە ئەم شەڕەش کاریگەری زۆری هەبووە بەسەر خەڵکی کوردستان و تووشی بێزاربوونی کردن لە و ژیانە و ناچاری کردوون کە رووبکەنە هاندەران و ژیانی تاراوگەیی......هەمدیسان دەبێ ئاماژە بەخاڵێکی زۆر گرنك بکەین ، ئەویش ئەوەیە کە هەرچەندە ئەو شێوازی چیرۆکنووس بەکاری هێناوە لە چیرۆکەکەیدا نوێ و تازەیە دەربارەی ئێمەی کورد ، بەڵام ئەو شێوازەی چیرۆك نووسین لە وڵاتانی ئێران ویابان و فەرەنسا هەیە، بۆیە دەکرێ بوترێ چیرۆکنووس لاسایی ئەوانی کردۆتەوە، بەشێوەیەك کەوا لەگەڵ باری ئەدەبی کوردیمان بگونجێ......

چیرۆکی پەناهەندە

٦ـ چیرۆکی پەناهەندە

ئەم چـیرۆکە لـە سـالّی ١٩٩٢ لـە پـاریس نووسـراوە، چـیرۆکەکە بـاس لـەکوردێکی پەناهەندەیی دەکات ، کە (١٠) مۆز دەخـوات و پەلکـەکانی فـڕێ دەداتـە سەرشۆسـتە، گێڕانەوەی ئەم (١٠) مۆز خواردنە لەلایەن گارسۆنەکە ، پاشان خاوەن گازینۆکەو پۆلیس و ڕۆژنامەکان و تەلەفزیۆنەکان ئەمەیە ناوەڕۆکی چیرۆکەکە.

وەك دەزانین دوورەولاّتی بۆ هەموو کەسێك شوێنێکە کە (تاکە)کەی دەتـوانێن بـەئازادی بنووسێ و ئیش و کار بکات، بێ ئەوەی بترسێ و بیرلەوە بکاتەوە کە بیگرن و سزای بـدەن یا لەناوی ببەن، مەغزای ئەم چیرۆکە ئەوەیە کەباس لەژیانی پەناهەنـدەیی کـورد دەکـات کاتێـك کەژینگەکـەی خـۆی بـەجێ دەهێڵـێ و روودەکاتـە ژینگەیـەکی تـر بـێ ئـەوەی شارەزاییەکی ئەوتۆی هـەبێ لـە چـۆنیەتی ژیـان و شارسـتانیەتی ئـەم ژینگەیـە، دیـارە کەئەمەش تووشی زۆر گیروگرفتی دەکات، چونکە ئەو تاکە یاخود ئەو مرۆڤە شارەزا نییە، بۆیە لەوانەیە شتێك بکات لەلای ئێمە سەرپێچی نەبێ بەلاّم لەلای ئەوان سەرپێچی بێت، ئەم مۆز خواردنەو پـەلك فڕێدانـەی پەناهەندەکوردەکـە دیـارە بەئەنقەسـت و هـەروا ئـەم پەلکانەی فڕێ نەداوە ، بەڵکو زیارت پەیوەستە بە ناشـارەزایی ئـەو پەناهەندەیـە، وەکـو دیاریشە کە سەرەتا پەناهەندەی کـورد کـە دەچـێتە دەرەوە تووشـی نائومێـدی نـامۆی و بێزاربوون دەبێ، و دەبێ ئاماژەش بەوەبکەین کە ((مرۆڤی کورد یا هەر مرۆڤێکی تر کـە دەچێتەدەرەوە و غوربەت و هەندەران، ناسنامەی خۆی لـە دوورەولاّتـدا ون دەکـات، بۆیـە ناچاردەبێ بۆ دروست کردنی شەخسیەتی خۆی لە سفرەوە دەست پێ دەکات)) [1] .

ئەسکەندەر جەلال دەربارەی ئەم چیرۆکە دەڵێت ((لە ڕێگەی ئـەم چـیرۆکەوە ویسـتراوە دووشت بوترێ١- وەکو کردە کردەیەکی وا غەریبە لە کـردەی وەکـو شـێت یـان نەشـارەزا .... ، ئەمە جگەلەوەی گەر بەئەنقەست وای نەکردبێ هەروەکو ناویشی دەبەن کەسێکە شێت بووە، ئەمەش لەوەرەسی و بێ زارییە،٢- لە ڕێگـەی ئـەو هـەموو دوپاتکردنەوەیـە

---

(١) فەرهاد پیرباڵ ، نامەیەکی کراوە ، ڕ. نیشتمان ، ١٩٩٣ ، ل٥.ڕ

چیرۆکنووس ویستوویەتی حاڵەتێکی بەراورد بداتە حاڵەتەکەی خۆی ، واتە لەنەوتراودا دەتوانین ئەوە بخوێنینەوە کە دەڵێت : ئێمە بەبەردەوامی ئەوە حاڵمانە ئەوەش مێژوومانە .....)) . لێرەدا ئێمە هەرگیز بەشێتی ناوی نابەین، بەڵکو حاڵەتێکی بێزاری پیشان دەدەن و بەس، خاڵێکی تر کە گەرکمانە بڵێین ئەویش ئەوەیە کە ئێمە بەردەوام هەڵەدەکەین ، کەچی لە هەمان کاتیشدا سوود لە هەڵەکانمان وەرناگرین.

دەبێ لێرەدا ئاماژە بۆ ئەو دووبارەکردنەوەش بکەین کەوا وەکو هێمایەك بەکارهاتووە، ئەویش خستنەڕووی دەردی غەریبی ئێمەی کوردە کە هەر تامەزرۆی دەرەوە و هەندەرانین، هەروەها مەبەستیش لەم دووبارەکردنەوەیە بەدەست هێنانی شێواز و فۆڕمێکی نوێ یە کە گوزارشت لە چیرۆکی تازە بکات بەتایبەتی چیرۆکی تاراوگە سیمایەکی تاراوگەیی بداتێ ....

هەروەها ئەم بەسەرهاتەی ئەم پەناهەندەیە کە لەشاری (میوونخ) دیارە لێرەدا هێمایەکە بۆ هەموو پەناهەندەیەکی تری کورد کە لە دەرەوە ی وڵات تووشی یا ڕووبەڕووی دەیەها گیروگرفت و شتی ناخۆشی دەبێتەوە، ئەم چیرۆکە دەچێتە خانەی داهاتووخوازی کە دابڕانە لەو شێوازو دابوونەریتوو ڕێساینەی کە پێشتر هەیبوو...

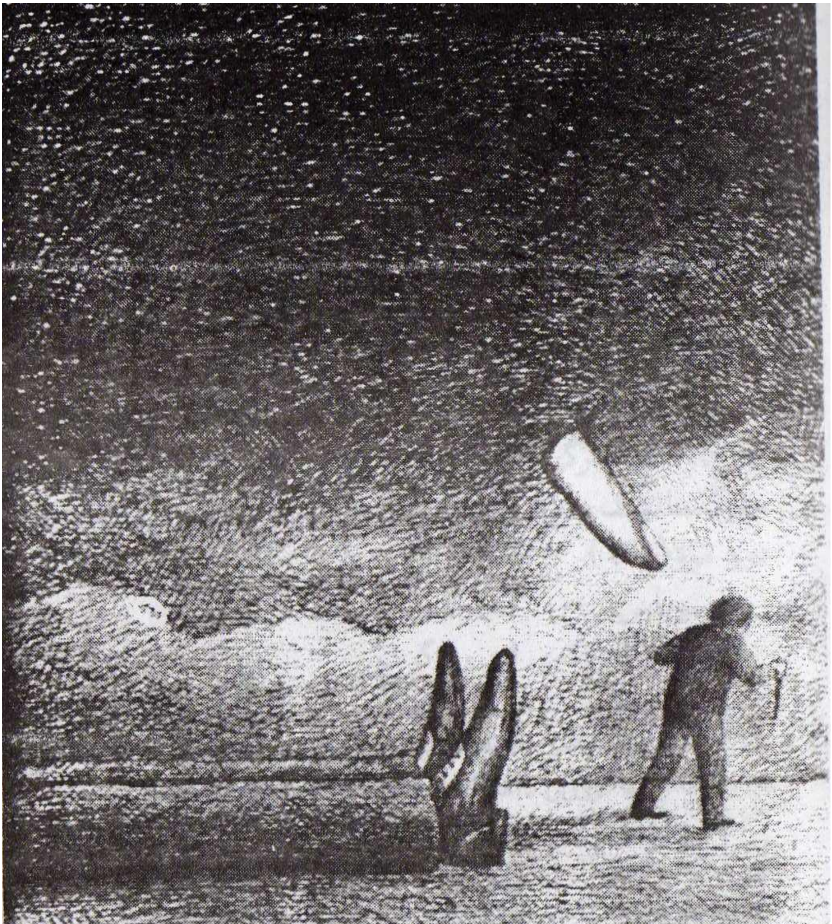

چیرۆکی پەراوێزەکانی ئەوروپا

٧ـ چیرۆكی پەراوێزەكانی ئەوروپا

ئەم چیرۆكە یەكێكە لەو چیرۆكانەی كە لە نێوان سالأنی ١٩٩٣-١٩٩٩ نووسراوە، ئەم چیرۆكە باسی كوردێك دەكات لە ئەوروپا ، كە ناوی (كوردۆ) یە ، چیرۆكی پەراوێزەكانی ئەوروپا كە تیایدا چیرۆكنووس چەندین پەراوێزی بەكارهێناوە، بەشێوەیەكی زۆر جوان و رێك و پێك ئەم پەراوێزەی لە شوێنی مەبەست داناوە ، لەم بارەوە د. عادل گەرمیانی دەلێت ((ئەم چیرۆكە پەراوێزی زۆر بەجوانی بەكارهێناوە، و ئەمەش شتێكی نوێ یە))[1].

هەروەها شوكر سلێمان لەبارەی ئەم پەراوێزەوە دەلێت ((ئەو پەراوێزانەی چیرۆكنووس بۆ چیرۆكەكەی داناوە، ناكرێ بلێین شێوازێكی سەركەوتووە ،چونكە ئەگەر پەراوێزەكانیشی نەبوایە ، شتەكان ئەوەندە شاراوە نەدەبوون لای خوێنەر ، من لام وایە ئەو پەراوێزانە جۆرێكن لە بێزاركردنی خوێنەر)) [2].

ئەگەر بە وردی سەیری ئەم دوو ڕاو بۆچوونەی سەرەوەبكەین ئەوا دەبینین تەواو پێچەوانەی یەكترن، بەلأم بەڕای ئێمە بوونی پەراوێزەكان شتێكی خراپ نییە، بەلكو وەكو زانیاری گشتی وایە كە چیرۆكنووس بەكاری هێناوە، ئەمەش دیارە شتێكی نوێیە دەربارەی ئێمەی كورد.

مەغزای چیرۆكەكە دیارە كە دەردەكەوێ رەفزكردنەوەی ژیانی ئەوروپایە ، چونكە ئەو كوردانەی دەچنە دەرەوەی ولأت و نیشتمان و زێدی خۆیان بەجێ دەهێلن ، دیارە هەرگیزاو و هەرگیز ئەو شوێن وپایەو كارانەیان دەستناكەوێ كە لە كوردستان بۆیان دەستەبەردەبێ ، بۆیە كوردۆی پالەوانی چیرۆكەكە هەمیشە لەپەراوێزدا دەژی ، كوردۆ كە لە شارستانیەتێك و كەلتورێكی ڕۆژهەلأتیەوە چۆتە نێو كەلتورێكی تر كەوا ڕۆژئاواییە، لەهەمان كاتدا ئەو كەلتورە كەوا هاوشانی ئەونییە، بۆیە هەمیشە خۆی لەپەراوێزدا دەبینێتەوە، كورد لەم بارەیەوە لە مێژە گۆتەنی ((بەرد لە جێگای خۆی سەنگینە)) ، بۆیە هەمیشە كوردۆ نامۆییە، لە گەل ئەوەش هەرخودی خۆی نامۆیە ، هەمدیسان

---

(١) د. عادل كرميانى، ملاح التجربية في مجموعة قصص اكلوا بطاطا ، جريدة خةبات ٢٠٠٠ ، ص، ٨٠.

(٢) شوكر سلێمان ، هەندێ پەراوێز بۆ پەراوێزەكانی ئەوروپا ، گ. رامان ، ٢٠٠٠ ، ل ٨٤.

(کوردۆی پاڵەوان هەرخۆی نامۆ نییە لە دەرەوەی وڵات ، بەڵکو تاکی دانیمارکی لە نێوان وڵاتی خۆیان نامۆن). (ل٥) لە گەڵ ئەوەشدا تـاکی کـورد و ڕۆژهـەلاتی بەگشـتی ئـاوات خوازە.هەروەها شوکر سلێمان دەڵێت((مەبەستی چیرۆکنووسمان بۆ دەردەکەوێ لە سەرەتاوە دەیەوێ دووپێوەندی کۆمەلایەتی و دووجۆر کەلتور دووجۆر تێڕوانین لە بۆتەی کەسایەتی (کـوردۆ) و (بێرگێـت) دا بـەراوردبکات و چـۆنیەتی واقیعـی ژیـانی ئـەوروپا و ژیـانی پەناهەندەی دەربخات و پێمان بلـێ بـەرد لـە جێگـای خـۆی سـەنگینە، ئـەوەی واش بـیر لەئەوروپا دەکاتەوە کە بەهەشتێکە ، بۆخۆی وابا کوردۆی پاڵەوانی پـەراوێزەکانی ئـەوروپا بکاتە ئاوێنەو خۆی تێدا ببینێتەوە)) [1].

گرنگترین ئەو ڕەمزانەی کەلەچیرۆکەکەدا بـەکارهاتوون، بریتـی یـە لـە، کـوردۆ، کـە پاڵەوانی چیرۆکەکەیە، لە هەمان کاتیشدا ڕەمزە بـۆ کـوردۆ بەتایبـەتی بـۆ هـەموو ئـەو کوردانەی کە وڵاتی خۆیان بەجێ دەهێڵن و روو دەکەنە ئەوروپا، کە لە وێشـدا رووبـەڕووی چەندەها گیروگرفت و کێشە دەبنەوە.

گەر سەیری مەغزای ئەم چیرۆکە لەگەڵ چیرۆکی (پەناهەندە) بکەین ، ئـەوا دەبیـنین زۆر لەیەك نزیکن، هەردوو چیرۆکەکە باسی کورد دەکات لـە ئـەوروپا کـە چـۆن تووشـی ئـەو هەموو ناخۆشی و دەردەسـەریە دەبێتـەوە، و دەبـێ ئـەوەشمان لـەیاد نەچـێ کـە یـەکێك رووەدەکاتە ئەوروپا ، پێویستە لە سفرەوە دەست پێ بکات، نەبادا وەکو کوردۆ زوو بەشتان باوەڕبکات و هەڵ خەڵەتێ، کە لەگۆشەی یەکترناسین و ئاگاداریدا کاتێ کە دەیخوێنێتـەوە، باوەڕدەکات و تووشی ئەم هـەموو ناخۆشـی و گیرگرفتـە دەبـێ، بۆیـە لـە کۆتایشـدا بـە نائومێدی بەناچاری بڕیاردەدات لەگەڵ (بێرگێت) ی پیرەژن بمێنێتەوە ((لـە دڵـی خۆمـدا وتم: قەیـدی چـییە؟ زۆربـەی برادەرەکـانم، مەغدیـد و ژیلـوان و عەبـدوڵلا و سـامان.... هەموویان لەگەڵ پڕوپیرەژنی پەنجاو شەش ساڵی دەژین، منیش بـاوا بکـەم، ((هـیچ نـەبێ فێربوونی زمان.... تەواو.... لە گەڵیدا دەژیم ...)) (ل ٢١) موکەڕەم تاڵەبانی لە بارەی ئەم چیرۆکە دەڵێت ((شتی نوێ لەم چیرۆکەدا ئەوەیە پەراوێز نووسینە، لە هەندێك شـوێندا

---

[1] شوکر سلێمان ،هەندێ پەراوێز بۆ پەراوێزەکانی ئەوروپا،گ. رامان، ٢٠٠٠، ل ٨٤.

ژمارەیەکی داناوە و لە پەراوێزەوە زۆرتر روونی کردۆتەوە ، ئەمەش لـە چـیرۆکی کوردیـدا نویٚ یە)) [1].

ئەوەی لێرەدا جێگـای ئامـاژە بۆکردنـە کـە ئـەم چـیرۆکە بەسـەرهاتێکی ڕاسـتەقینەی پەناهەندەیەکی کوردی کوردستانی عێراقە، دیارە چیرۆکنووس لـە رێگـەی ئـەم چـیرۆکەوە چەند پەراوێزێك لە پەراوێزەکانی ئەوروپا کە مرۆڤی کورد لە چەند کێشەیەکی جۆراو جـۆر رووبەڕووی دەبێتەوە باس دەکات ((ئاخ، لەوەدەچیٚ ئێمەی جیلی گەنجی ئاوارەی ئـەوروپا ، هەمووما‌ن هەرپەراوێز بین : پەراوێزەکانی ئەوروپا)) (ل ٢١).

[1] موکەڕەم تاڵەبانی، خوێندەوەیەکی خێرا بۆ چیرۆکی پەراوێزەکانی ئەوروپا ،ڕ. برایەتی، ١٩٩٩، ل ٨.

چیرۆکی شێر

٨ـ چیرۆكی شێر

ئەم چیرۆكە ساڵی ١٩٨٥ لە دانیمارك نووسراوە، ئەم چیرۆكە یەكێكە لەو چـیرۆكانەی كە چیرۆكنووس لـە ئـاوارەیی و غوربەتـدا نووسـیویەتی، پاڵـەوانی ئـەم چـیرۆكە نـاوی (شێرزاد)ە ، وەكو دەزانین (شێر) لە ئەفسانەو لە سەردەمانی زوو كە هێمایە بۆ ئازایـەتی و دلێری ،چونكە (شێر) یەكێكە لەو ئاژەڵانەی كە بەئازایـەتی نـاوی دەركـردووە، بـەڵام ڕەمزەكە لێرەدا د ەگۆڕێـت، لێـرەدا شـێرزاد كـە پاڵـەوانی چـیرۆكەكەیە مرۆڤێكـە ((لـە پەنجەرەیەكەوە دەڕوانێتە فەزای دەرەوە كە ئاماژەیەكە بۆ لـە دەرەوە (خـارج) ی شـوێنی ئێستای ناو چیرۆكەكەیە، ڕوانین زیاتر بۆ چوونە ناو ئەوێ (وڵات) كە لە دواجـاردا دەبێتـە گەڕانەوە بۆ مێژوو)) [١] .

وەكو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ كرد كـە لێـرەدا ڕەمزەكـە ئـاوەژوو دەبێتـەوە، چـونكە شێرزاد كە پاڵەوانی چیرۆكەكەیە دەستەوەستان دەبـێ و نـاتوانێ هـیچ بكـات .دەربـارەی مەغزای چیرۆكەكە دیارە باسی دەردی غـەریبی تاكی كورد لە دەرەوەی وڵات دەكات ، بـۆ گۆڕینی ئەو بارودۆخەی كە ناتوانێ تێیدا هیچ بكـات، بـەڵكو زیـاتر خۆبەدەسـتەوەدان و تەسلیمە بۆ ئەو واقیعەی كە تێیدایە، ئەم چیرۆكە دوو وێنەی دروست كـردووە، یـەكێكیان ئێستایە واتا ئەو شوێنەی كە تێیدا دەژیت لە دەرەوەی وڵات، ئەوی تریـان رابـوردووە كـە شوێنی زێدی خۆیەتی ، دیارە بەستانەوەی ئەو دوو وێنەیە ئاوها ئاسـان و سـادەو سـاكار نییە، بەڵكو چیرۆكنووس توانیوەیەتی دوو وێنەی جوان بەیەكدا ببەستێتەوە، وێنەی ئێستا كـە ئامـاژە بـۆ وێنـەی دوورە وڵات و غـەریبی خـۆی دەكـات بەوێنـەی رابـوردوو دەیبەستێتەوە، كە ڕۆژێك شێرێك بە ماندوویەتی روودەكاتە ماڵیان كـە (١٩) سـاڵ بـەر لەئێستا، دیارە لێرەدا ئاماژە بەوەدەكات كە خۆشی چۆن بەماندوویـەتی و بـە هیلاكـی و غەریبی دێتە بەرچاو لەو شوێنەی كە تێیدا دەژی لە دوورە وڵاتی.

---

[١] ئە سكەندەر جەلال، فەرهاد پیربال و .....، گ. كاروان،١٩٩٩،ل ١٠٨.

ئەم چیرۆکە بەهۆی فلاش باگەوە دەمانگەڕێنێتەوە بۆ وێنە رابوردووەکە ((ئاخ، ئێستا ئەمیش ، شێرزاد ئەوەتا لێرە، لەم دوورگەیەدا خۆی وەك ئەو شێرەی ڕۆژگاری منداڵی خۆی دێتە پێش چاو ؟ حەیف ! بە درێژایی هەموو ژیانی، هەرگیز خۆی بەم چەشنەنە بینیوە، هەرگیز خۆی هێندە زەبوون و تەنیا و تێکشکاو نەبینیوە !)) (ل٢٨).

هەروەها دەتوانین خوێندنەوەیەکی تریشی بۆ بکەین ئەویش کە شێر ڕەمزە بۆ ئازایەتی پێشمەرگە، کە چۆن پەلاماری هێزەکانی حکوومەتیان دەدا و تێك و پێکیان دەداو دەیان شکاند.....

خوێندنەوەکەش ئەوەیە کە پێشمەرگە وەکو شێر ئازابوون کاتێ پەلاماری هێزەکانی حکوومەتیان دەداو هەردەم سەرکەوتنیان بەدەست دەهێنا، بەڵام ڕۆژێکیان پێشمەرگە لەگەڵ هێزەکانی حکوومەت دەشکێ و یەکێك لە پێشمەرگە ئازاکان روودەکاتە ماڵی ئەو شێرزادە کە دیارە زۆر ماندوو هیلاك بووە، و شێرزادیش ئێستاکە لە دەرەوەی وڵاتە، خۆی وەکو ئەو پێشمەرگەیە دێتە پێش چاو.

ئەم چیرۆکە چیرۆکێکی فانتازیایە ، لەهەمان کاتدا چیرۆکنووس توانیویەتی چەندین و فۆڕم و تەکنیکی نوێ و تاراوگەیی تێدا بەکارهێناوە، لەوانە: فانتازیا، ڕەمز، فلاش باگ، کۆد،.... هتد).

شێرزاد کە پاڵەوانی چیرۆکەکەیە هەست بەغەریبی و بێزاری و نائومێدی خۆی دەکات وەکو هەموو پەناهەندەیەکی کورد کە دەچێتە دەرەوەیوڵات تووشی ئەم حاڵەتە دەبێت ((بەڕاستی، بچم لە کۆپنهاگن چ بکەم) (کێ لەوێ دەناسم، کێ دەمناسێ ؟)) (ل٧٧).

چیرۆکی لامارتین

٩- چیرۆکی لامارتین

ئەم چیرۆکە لە ساڵی ١٩٩١ لە پاریس نووسراوە، ئەم چیرۆکە باسی کوردێك دەکات کە بەدوای کاردادەگەڕێت لە هەندەران، جگە لە شیعر هیچی تر نازانێ، دیارە ئەم کوڕە پەناهەندە بڕوانامەی دکتۆرای هەیە لەبارەی (قافیە لە شیعری لامارتین) ((وتی : تۆچیت خوێندووە؟ ووتم: دکتۆرام هەیە لەبارەی قافیە لە شیعرەکانی لامارتین)) (ل ٣٣-٣٤). بۆیە هیچ کارێکی دەست ناکەوێ.

مەغزای چیرۆکەکە ئەوەیە کە ئێستا لە ولاٌتە پێشکەوتووەکان وەکو (بەریتانیا،فەرەنسا، نەرویج، هۆڵەندا،دانیمارك......) بەهۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا و سەردەمی پیشەسازی و سەردەمی کۆمپیوتەر و ئەتەرنێت، نرخ وبەهاو رەواجی شیعر نەماوە، شیعر لەولاٌتە پێشکەوتوەکان بەکەڵك نایێ، لەو ولاٌتانە تەنها نرخ وپایە دەدەن بەو کەسانەی کە پسپۆڕ و شارەزان لە بوراەکانی تەکنەلۆژیا ((هەربێ کارێك کە دێتە ئەو ئاژانسە و بەدوای کاردا دەگەڕێ ، پێوستە شارەزایی لە بورایێك یان لە کارێکدا هەبێ)) (ل ٣٤).

هەروەها ئەم چیرۆکە مەبەستێکی تریشی هەیە ، ئەویش ئەوەیە کە پەناهەندەی کورد لە دەرەوەی ولاٌت هیچ بایەخێکی نیە، ئەگەر خۆی بەشیعر خەریك کات.

ئەم چیرۆکە چیرۆکێکی فانتازییە، چیرۆکنووس زۆر بە جوانی توانیویەتی بە شێوەیەکی فانتازی هەندێ لایەنی ئەم چیرۆکە باس بکات، بەتایبەتی کاتێ کە پەناهەندەکە لەگەڵ پەیکەری (لامارتین) قسەدەکات، پەیکەری (لامارتین) کە لە سەردەمی خۆیدا شیعرەکانی رەواج و بەهایەکی گەورەی هەبوو، لە هەمان کاتیشدا بەکارهێنانی ئەم ڕەمزە ئاماژەیەکە بۆ ئەو کە ئەگەر (لامارتین) یش بمابوایە ئەوا بێ ئیش و کار دەبوو و وازی لە شیعر دەهێنا، بەدوای کارێکی تردا دەگەڕا بۆ ئەوەی خۆی پێوەخەریك بکات و رەنجەکەی بەلاش نەڕوات،چونکە ئێستا سەردەمی تەکنەلۆژیاو سەردەمی گەڕانە بەدوای پارە و پوولدا، هەروەها هێمایە بۆ ئەوانەی شاعیرن کە ئێستا نرخ وبەهایان نییە، هیچ ئیشێکی تریان نییە بیکەن بۆیە پەنایان بردۆتە بەر شیعر ((لامارتین یەکسەلەف وتی : تۆ لە سەرەتاوە نەدەبووایە چارەنووسی خۆت بدەیتە دەست شیعر و جوانی و نووسینەوە ! کە ئەم

قسەیەم لە لامارتین بیست یەکسەر ئـاوڕێکی تـوڕەم لێـی دایـەوەو وتم :ئـەی تـۆ؟ بۆچـی چارەنووسی خۆت دایە دەست شیعر و جوانی و نووسینەوە؟ یە توڕەییەوە وتـی :مـن کـەر بووم)) (ل ٣٧).

ئەسکەندەر جەلال لە بارەی ئەم چیرۆکەوە دەڵێت ((ئەو فانتازیایەی پەیکەر دوانـدن و جولاندن ... لە وێشەوە غەریبانە کە شکڵێك لە دادائیەت دەیاننەخشێنێ)) [١] .

دەبێ لێرەدا ئامـاژە بـۆ ئەوڕاسـتیە بکـەین ، ئـەویش بـەکارهێنانی (لامـارتین) وەك ناونیشانێك بۆ ئەم چیرۆکە، کـە دیـارە هێمایـە بـۆ ئـەوەی چـیرۆکنووس کاریگـەر بـووە بەشیعرەکانی لامارتین، ئەم جۆرە شێوازە خۆی لەخۆیدا شێوازێکی نوێیە، چـونکە وێنـەی چیرۆکی نوێ نابێ وێنەی ڕاستەو خۆی واقیعـی بـێ، هـەروەکو (هینـری جـیمس) دەڵێـت ((ژیـان تێکـەڵ و پێکەڵـە، هونـەر هەڵبژاردنـە، وێنـەی هونـەریش نـابێ روونوسـێکی ڕاستەوخۆی واقیعی بێ، لەبەر ئەوە چیرۆکنووس تەنها ئەولایەنانەی لە واقیع هەڵبژێرێت و هەلاوێرکات کە مەبەستیەتی، ئینجا دەست بە گۆڕانکاری خۆی بکات چ یەکەم کردنـەوەو فڕێدان و یان زیادکرن و خستنە سەری هەندێ شتی دی کە لە دروستکردنی بیرو ئەندێشەی چیرۆکنووسـەوە ئاوێتـەی چـیرۆکەکانی دەکـات ، بەشـێوەیەك سروشـتێکی دی دەداتـێ و بەربەرگێکی نوێ لەبەر دەکات و بەم جۆرە لەو ڕووداوە رووتانەی جیادەکاتەوە کە لە واقیع روو دەدەن) [٢] .

---

(١) ئەسکەندەر جەلال،فەرهاد پیرباڵ و ...... گ. کاروان، ل ١٠٨.

(٢) هنری جیمس،نظریة الروایة في الادب الانجلیزی الحدیث ، ١٩٧١، ص، ٤٢.

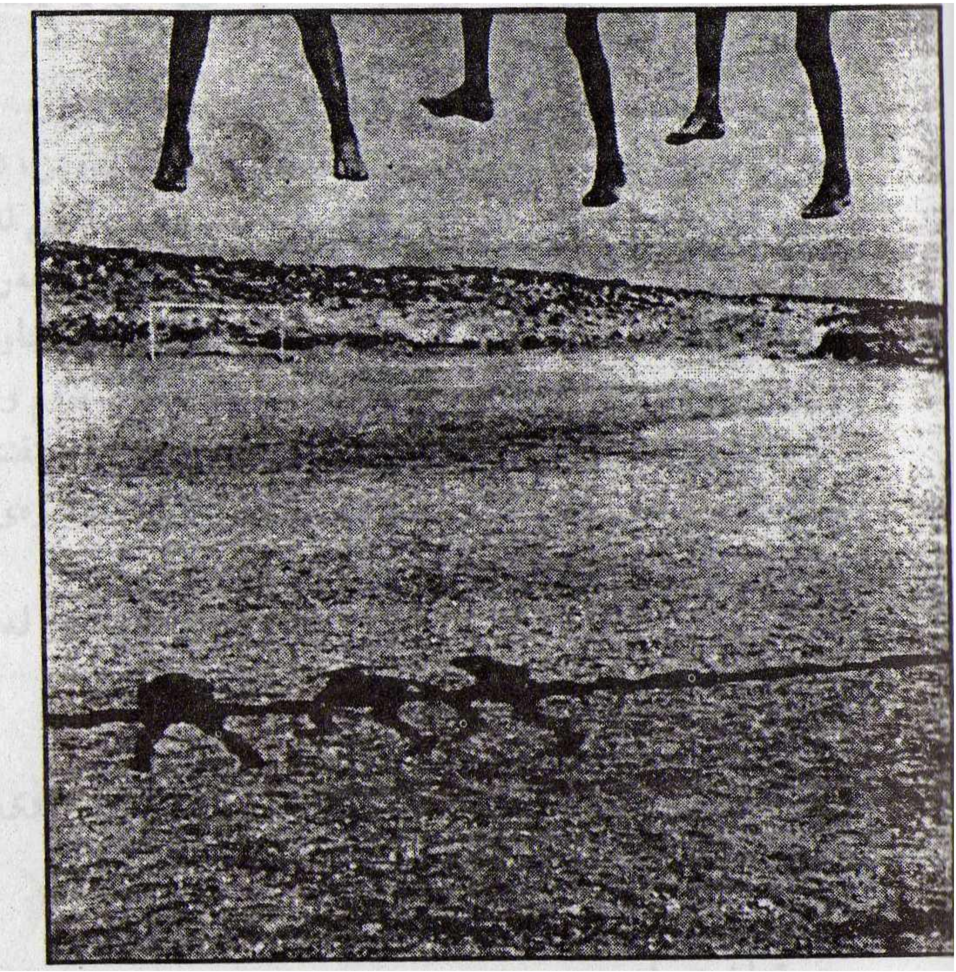

چیرۆکی بیابان

١٠- چیرۆکی بیابان

ئەم چیرۆکە لە ساڵی ١٩٨٩ لە پاریس نووسراوە، ئەم چیرۆکە باس لە هەندێ ئازار و مەینەتی و ناخۆشیەکانی گەلی کوردمان دەکات کە لەلایەن حکوومەتی عێراقەوە ئەنجامدرا.

دیارە ئەم چیرۆکە باس لەو ئازار و مەینەتیانە دەکات لە ڕێگەی باسکردنی کوڕە کوردێك کە وەرەقەیەکی پێ دەبێ ڕۆژێك دەیگرن، گوایە پلانی دانایە بۆ لێدانی هێزەکانی حکوومەت و جاسوسە(هجوم، دیفاع، هەدەف) ، ئائەمە لەسەر کاغەزەکە نووسراون کە پلانی یاریکردنی تۆپی پێ یە، ((تۆجاسوسیت، رایکێشامەلای خۆی) (تەماشای ئەم کاغەزەی خۆت بکە؟ هجوم،دیفاع:هەدەف.... ئەم شتانە چین لێر نووسیونت، ها؟!)) (ل ١٠١).

ئا لێرەدا مەغزای چیرۆکەکەمان بۆ دەردەکەوێ رژێم سالاری هەیەو راگوێزانەوەی خەڵکی کوردە بۆ بیابانەکانی باشوور و ئەشکەنجەدانی خەڵکە... و سیناریۆ دانان بۆ فڕوفێڵەکانیان بۆ لەناوبردنی کورد بەستەزمان، کە سیناریۆ بۆ کوڕەکە دادەنێن گوایە جاسوسەو، وەرەقەی توپی پێیە کە دەکەنە بەڵگە بۆگرتنی مندالەکە.

دیارە ئەمە یەکێکە لەو سیناریۆیەکانی حکوومەتی عێراق بۆ راگوێزان و لەناوبردنی کورد، دیارە ئەم کوڕە (باوك و دایك و خوشکێکی) بوو کە خەڵکی مێرگەسووربوون و راگوێزان بر بیابانەکانی (رومادی) بۆماوەی (١١) مانگ (یازدە مانگی رەبەق بوو من و دایکم و باوك و خوشێکە بچکۆلانەم لەوبیابانەی باشووری عێراقدا دەژیاین.چل پەنجا ماڵێك دەبووین لەوێ، بیابانی روومادی ! بیابانێکی هەتا چاو بڕدەکا چۆڵەوانی و وشکایی یە)) (ل ٩٦) .

ئا ئەمەیە ژیانی کورد لە کوردستانی عێراق پێش راپەڕین کە چەندەها کاری خراپیان لەدژیئەنجامداوە و تا ئێستاش لەگەڵدابێت هەر بەردەوامە لە سەری ، کوانێ مافی مرۆڤ ، کوانێ ئەو ولاَتانەی کە دلێن ئێمە ئیسلامین ، کوانێ ئەو عەرەبانەی کە باسی پالەوانیەتی سەلاَحەدینی کوردیان دەکرد، بۆ دەنگیان نایێت، ئەنفالکردنی

هەزارەهاکەس و کیمیابارانکردنی هەڵەبجەو بالیسان و ناوچەکانی تر و لە سێدارەدانی هەزارەها کوردی و بێ سەرو شوێنکردنی هەزارەهای تر........

بیابان خۆی لە خۆیدا ڕەمزێك دروست دەکات ئەویش ئاماژەکردنە بۆ ئەو شوێنەی کەخەڵکی کوردی تێدا ئەشکەنجە دەراو راگوێزانیان لە زێدی و شوێنی خۆیان بۆ ئەو بیابانە... وەکو ئاشکراشە بیابان شوێنێکی بێ بەرووبووم و بێ دەرامەت و چۆڵەوانییە.

ئا ئەمە ژیانی کوردبوو کە هەریەکە بەبیانویەك تاوانبار دەکران و رادەگوێزان لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر ((سبەینێ ماڵە کوردەکان رادەگوێزنەوە)) ((ئاخر ، لە شیمالەوە بۆ جنوب ، لە جنوبەوە بەرەوکوێ ؟ سەیرە!)).

دەبێ ئەوەش بڵێین کە ئەم بیابانە ڕەمزە و مۆرێکە بە نێوچاوانی کاربەدەستانی ئەوسای عێراق کە هەزارەها خانەوادەی کوردی لە سەرماڵ و خانەوادەی خۆیان راگوێزران و بردوویەنە ئەو شوێنە خراپە و دوور لە هەموو خۆشیەکی ژیان....

دەتوانین بڵێین کە مرۆڤی کورد لە بچوکترین و سادەترین مافەکانی ژیانی بێ بەشە، خاوەن ویست و ئیرادەی خۆی نییە، هەمووشتێك بەزۆر دەسەپێندرێ بەسەریا، میشێل فۆکۆ لەم بارەوە دەڵێ ((دەستەلاتی سزا بۆ ئەوەی بمێنێتەوە هەمیشە لەسەر مەرگ کاردەکات ، واتە جەستە دەبێتە پانتای یەك بۆ سزادان، ئەمەش دەسەلاتێکە لە کۆمەڵگایەکی خێڵەکیدا بوونی هەیە)) [1] .

لێرەدا چیرۆکنووس بە شێوازێکی زۆر جوان باسی لەم راگوێزانە کردووە و سیمایەك و لەونێك و بەرگێکی زۆر جوانی بەم چیرۆکە بەخشیوە.

ئەگەر سەیری ئەم پەرەگرافە بکەین ((هیچ تاوانێکم نەکردوە و مافی خۆمە ئازادببم)) (ل ١٠٣). ئەوا دەبینین دوو هێمای تیایە، هێمایەکی دوور کە ئاماژەیە بۆ رزگاربوونی و ئازدبوونی گەلی کوردە لەو ئازار و ناخۆشیە کە تێیدایە و ئاماژەشە بۆ سەربەخۆبوونی کوردستان.....

---

(١) مەریوان وریا قانیع، دەسەلات و جیاوازی، گ. رەهەند. ژ(٢) ، ل ٨٥.

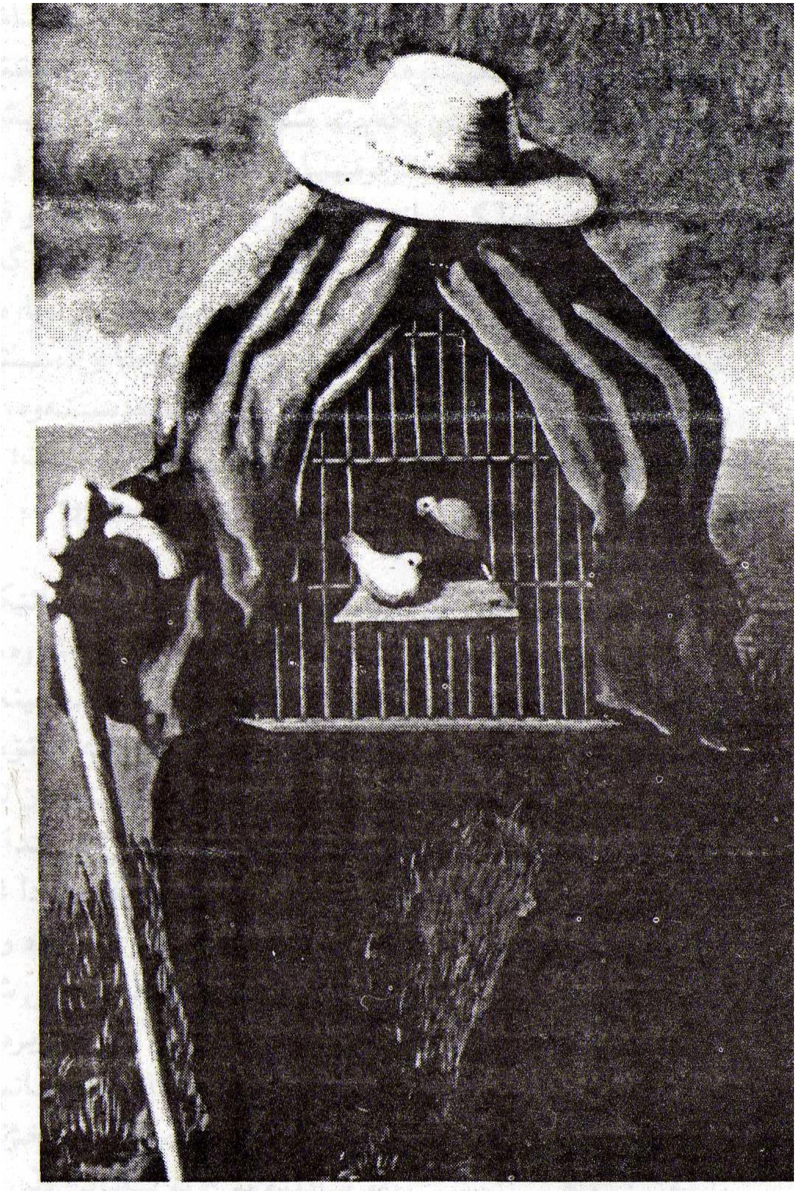

چیرۆکی ناونیشانێکی نوێ

١١- چیرۆکی ناونیشانێکی نوێ

ئەم چیرۆکە لە ساڵی ١٩٨٠ نووسراوە ، چیرۆکەکە باس لە کەسێك دەکات کە رۆشنبیرەو حەزی لە خوێندن و نووسینە، بەڵام باوکی پێچەوانەی ئەو رقی لە کتێب و خوێندن دەبێتەوە، هەردەم کۆسپ و فاکتەرێکە لە بەردەم ئەو کورە خوێندەوارە، ئەم کورەش حەز لە کچێك دەکات ناوی (زینەبە) ەو خۆشی دەوێ....

ئەگەر سەیری پاڵەوانی چیرۆکەکە بکەین ئەوا دەبینین خودی چیرۆکنووس خۆیەتی، شوێنەکەش شاری هەولێرە ، مەغزای چیرۆکەکەش (باوکسالاری) یاخود دەستەڵاتسالاری ((باش دیارە سەری خۆت هەڵگرتووەو پشتت کردۆتە زوڵم و زەناو دەستی زەبری باوکێك)) (ل ١١٩).

((ئەو باوکەی کە هەرچەندە بیری لێ دەکەیتەوە، دڵنیانابێت کە باوکتە! هەمیشە بە تف و جوێن و کۆڵەمست و شولاق بەرەنگارت دەبۆوەو تەروەنەی کۆڵان و شەقامە سارو دوتایرکەکانی دەکردێت)) (ل ١٢٠).

ئەگەر سەیری ئەم دوو پەرەگرافەی پێشەوە بکەین، ئەوا بۆمان دەردەکەوێ کەوا پاڵەوانی چیرۆکەکە خودی چیرۆکنووسە و (من) گۆڕاوە بە (ئەو).

دەربارەی مەغزاکەش وەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد کە باوکسالارییە و باسی دەسەڵاتی باوکەکە دەکات بەسەر کورەکەی ، ئەو کورەی کە هەردەم حەزدەکات شت بخوێنێتەوە، ئەفسووس! کە باوکی هەردەم دژی رادەوەستێت و مامەڵەی خراپی لەگەڵدا دەکات((ناشزانێ ئەو زەلامە ، قینی چ پاشەیەکی ترسنۆکی لە کتێبە؟ لەوەتەی تۆ کتێب دەکڕیت و دەخوێنیتەوە، ئەویش لێتی دەدزێ و دەیسوتێنێ)) (ل ١٢٠).

لێرەدا دەردەکەوێ کە چیرۆکنووس هەرچەندەی رۆشنبیرە و حەز لە خوێندن و نووسین دەکات، بەڵام باوکی دەسەڵاتی بەسەریدا زاڵە، هەروەکو لەم هێڵکاریە بۆمان روون دەبێتەوە:

باوک ⟵ دەسەڵات

چیرۆکنووس ⟵ رۆشنبیر

ئەو رەمزەی لە چیرۆکەکەدا هەیە، ئاماژەیە بۆ دەسەڵاتسازی کە لەهەر شوێنێك دەستەڵات هەبێ بە سەرتەوە، ئەوا ناتوانی بەئازادی و سەربەستی بژیت یاخود بنووسیت و هەردەم تۆ رەخنە لەو دەستەڵاتە دەگری کە خۆی بەسەرتا دەسەپێنێ و ناهێڵێ تۆ بەئازادانە بیربکەیتەوە یاخود بژیت ((نەفرەت لە هەموو باوك وماڵە باوکێك)) (ل ١٢٠)

دەربارەی خۆش ویستنی بۆ زەینەب ، ئەوا وەکو هەموو دڵدارێك وایە کە چ دەکـات و بەرامبەر خۆشەویستەکەی ((خۆشەویستم ، زەینەب گیان)) (ل ١٢٢).

دەبێ لێرەدا ئاماژە بە شتێك بکەین، ئەویش ئەوەیـە کـە دیـارترین سـەرکەوتنەکانی چیرۆکنووس بۆ چیرۆکەکانی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ڕاستگۆیی نواندوە لە بارەی باسکردنی ژیانی خۆی بەشێوەیەکی واقیعیانە لە نێو چیرۆکەکانی، هەروەکو نەزار قـەبانی دەڵێـت ((ژیان هۆنراوەکانم وەکو گۆشت و ئێسك پێکەوە لکاون و تەنیا بەمردن لێکجـوێ دەبنـەوە، هۆنراوەکانم دیمەنی فۆتۆگرافی منن!)) [1] ،کەواتە ڕاستگۆیی دەبێتە سەرخستنی پڕۆگرام و کردەیی نووسین .....

---

[1] سۆران محمد،هۆرە سۆفیەکەی دێوانە یان رۆندەکە بێ دەنگیەکانی دوورە وڵات، گ. نوسەری نـوێ، ١٩٩٨، ل ٧٦.

زەینەب و شتی تریش

١٢- زەینەب و شتی تریش

ئەم چیرۆکە لەساڵی ١٩٨١ نووسراوە، پاڵەوانی چیرۆکەکە (زینەبە) کە دوو خوشکی هەیە ، بەناوەکانی (حەسیبە و شەونم) و برایەکی بچکۆلانەشی هەیە بەناوی (کامیار)، ئەمانە لە خێزانێکی هەژار بوونە، زەینەب فەرمانبەرە و لە دائیرە کاردەکات، بە هۆی شوفێرێك کە ناوی دڵشادە دەبێت لە خشتەی دەبات و کاری خراپی لەگەڵیا دەکات، و کۆتایی چیرۆکەکە بە خۆکوشتنی (زەینەب) تەواو دەبێت، تاکو دوو خوشکەکەی تری ئاسودە دەبن.

ئەم چیرۆکە لە شێوازی گێڕانەوەیەکی مەنەلۆگیانە لە نێوان خودی زینەب و ناوەوەی زەینەب، تا وای لێ دێت کە زەینەب بەرەو بێهودەیی دەبات و لە ئەنجامدا خۆی دەکوژێت.

مەغزاکانی چیرۆکەکە دەردی هەژاری یە، ئەم هەژاری یە وادەکات کە شیرازەی خێزانەکە تێك بچێ، زەینەب کە فەرمانبەری دائیریە دەبێت بەسوزانی بەقسەی دڵشادی شوفێرەکە هەڵیخەڵەتاندووە و بە فێری هێنان دەیداتە دەست (شاکر و شەوکەت).

وەکو وتمان هەژاری کرۆکی چیرۆکەکەیە و ، وا دەکات کە زەینەب ئەم کارانە بکات، بە شێوەیەکی مەنەلۆگیانە قسەلەگەڵ خۆی دەکات و لەدوایدا پەشیمان دەبێتەوە((تۆ ئێستە پەشیمانی ! زۆریش پەشیمان . دڵشاد زۆڵ بوو، دووای هەر کەڕەتێ نەختێ پارەی لە چنگت دەناو دەیگوت ((دەتهێنم)) ((هەر ئەم خۆشی بەشاکری زەڕەنگەر و شەوکەتی مغازەچی ئاشنای کردی : ئەو شەوکەتەی لە نرخی زێڕ و پارەو هەوەس زیاتر، هیچی لە مانای وەفا و میهر و خۆشەویستی نەدەزانی))(ل ١٣٤).

هەژاری کە لێرەدا ڕەمزە بۆ سوزانی یاخود چوون بەرەو کاری سوزانی، دیارە بەهۆی ئەو کارانەی کە زەینەب دەیکرد ناوی خوشکەکانی تریشی پیس بوو، تەنانەت وای لێ هات بوو کە بەهۆی زەینەبەوە ، خەڵك نەدەهاتنە داخوازی خۆشکەکانی تری ، حەسیبەکاری دورمان کردن بوو، شەونم کاری خوێندن و خوێندکاری بوو، ئێمە کچێك ناخوازین کە خوشکی زەینەبی سۆزانی بێ، هەموو گەڕەك ناوبانگی بیستۆتەوە)) (ل ١٣٠).دەتوانین لەم هێڵکاریەی خوارەوە زیاتر ناوەرۆك و مەغزاو ڕەمزی چیرۆکەکە روون بکەینەوە:

زەینەب ← هەژاری ← سۆزانی ← نیگەرانی←قسەی خەڵك ← بێهودەیی ← خۆکوشتن

هەمدیسان چیرۆکەکە زیاتر ڕەمزە بۆ هەژاری و زوڵمی ڕۆژگارو قسەو قسەڵۆکی خەڵکی، کە بەخۆکوشتنی (زەینەب) هەموو شتێك کۆتای پێ دێت((سەرنجت بڕیە ئاوێنە هەڵواسراوەکەی قەد یوارەکە: دەستت بە چەقۆکەوە لەرزی ، پێش ئەوەی چەقۆکە بچەقێتە دڵتەوە ، لە ئاوێنەکەوە خوێنی قەترانی خۆتت دیت ڕژا)) (ل ١٣٣)

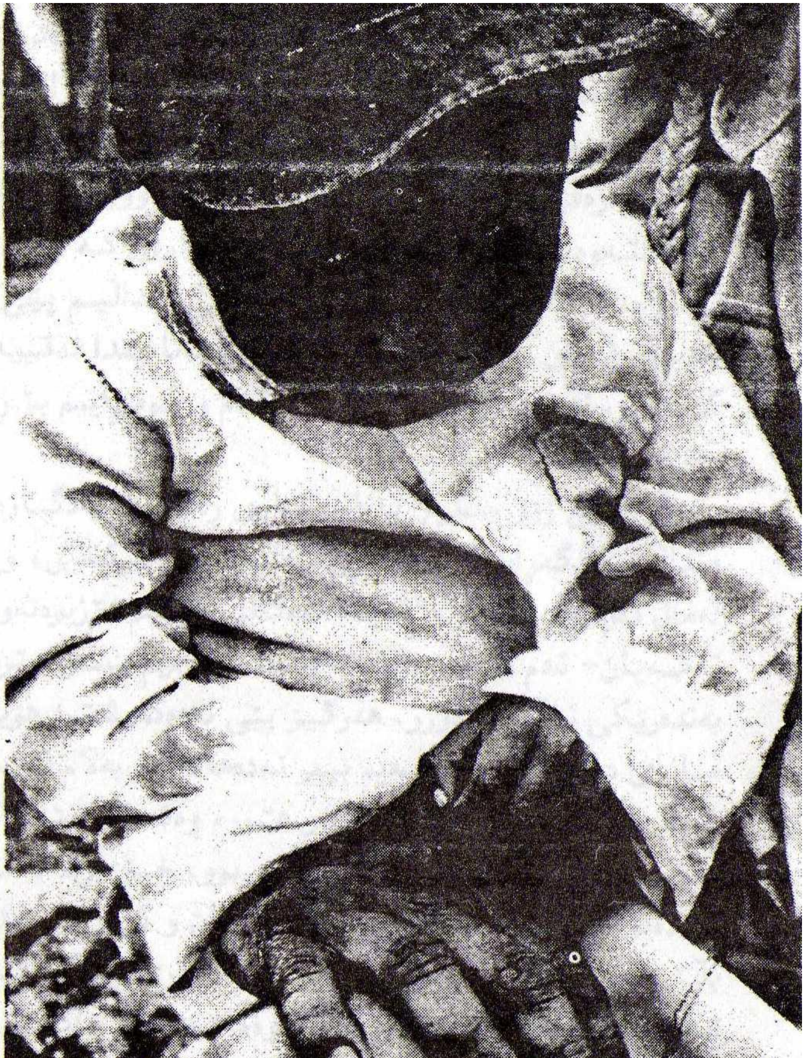

چیرۆکی داغەکەی پشتی دەستم

١٣ – چیرۆکی داغەکەی پشتی دەستم

ئەم چیرۆکە ساڵی ١٩٧٩ لە شاری هەولێر نووسراوە، ئەم چیرۆکە باس لە کوڕێك دەکات کە ئیش دەکات،ناتوانێ بە هیچ شێوەیەك کەم و کوڕی لە ئیشەکەی خۆیدا بکات، چونکە باوکیشی لە دووکانەکە لەگەڵی بوو، ژوورێکی هەبوو، تیایدا کاری خراپی دەکرد.

چیرۆکەکە باس لەوە دەکات کە ئەو کوڕە ڕۆژێکیان میز لەناو بتڵە ئارەقی باوکی دەکات، چونکە زۆری میز دێت و ناتوانێ دوکان بەجێ بهێڵێ، لێرەدا بەئەنقەست ئەو میزەی لەناو بتڵەکە نەکرد بەڵکو بەهۆی نەزانینەوە بووە ، باوکیشی بێ ڕوحمانە دەستی داغ دەکات .....

دەربارەی مەغزاکانی ئەو چیرۆکە ئاماژەیە بۆ دەسەڵاتی باوکسالاری ، کە ئەو کوڕەی بێ بەش کردبوو لە هەمووخۆشیەکی ژیان، خستنە ڕووی ئەو دیاردەیە کە لەناو ئێمەی کوردا هەیە، ئەگەر یەکێکمان سەرپێچی بکات ، ئەوا سزاکەی داغ کردنی یەکێك لە ئەندامانی لەشێتی.

ئەم داغ کردنەی منداڵیش ڕەمزە ئاماژە کردنێکە بۆ ئێمەی کورد کە زۆر باوە لەناومان، بە واتایەکی تر کورد منداڵی خۆی داغ دەکات ئەگەر سەرپێچی بکات، ئەم داغکردنەی منداڵ کە دەبێتەهۆی ئەوەی کە تووشی بێزاری و بێهودەیی دەکات، کاتێ کە تەماشای دۆستەکانی خۆی دەکات هەموپیاسەدەکەن، جل و بەرگی جوان لەبەر دەکەن، ئەویش بەجل و بەرگی کۆن لە کارکردن دایەوە سەرباری ئەوەش دەستی داغ دەکەن((منداڵە دەوڵەمەندەکانی دراوسێمان ئەنگوستیلەی زێڕو سەعاتی خنجیلانە لەسەر دەستیان دەبریسکایەوە، منیش ئەم داغە پیس و ناشیرنە لە سەردەستم دەبریسکایەوە! بەلاّم بۆ چ... ئاخر بۆ چ ، منداڵێکی وەك ئەوسای من، دەبێ چیم کردبێ؟)) (ل. ١١٠) . دیارە ئەم چیرۆکە زیاتر کردەی مەنەلۆژی بەسەردا زاڵە بووە کەخودی خۆی لەگەڵ ناوەوەی خۆی قسەدەکات و ڕووداوەکان ئاوەژوو دەکاتەوە. ئەوەی لەو چیرۆکە زیاتر هەستی پێ دەکرێ ، ئەو دەستەلاّتەی باوکە بەسەر مناڵەکە، کە هەر ڕۆژێ لەگەڵ سۆزانیەك ژووانی هەیەو مەشروباتیش دەخواتەوە و کوڕەکەشی بەم کارە دەزانێ، بەلاّم ناتوانێ چ قسە بکات((ئەو

ڕۆژە — داخ بۆ ئەوڕۆژە، باوکەکەم وەك گەلێك ئێوارەی دیکە لە ماڵی ئافرەتێکی سۆزانیدا ژووانی هەبوو، دوکانەکەشی بەتەمای من لێ گەڕابوو)) (ل ١١٥).

هەروەها ئەم چیرۆکە چەندین لایەنی دەروونی گرتۆتە خۆ ، لەوانە ((ئەوەتا ، هێور ، هێور، وەك خەونێك دەکەوێتە سەر پەڕی مێشکم، بەلاّم سەیر بوو، بێهودەیی، ئاسوودەی، دوورەپەرێزی و خۆ بەکەم زانین ، ئەم گرێ و گومڕایە ، خەمناکی، گێژاوی خـۆم، خـەم لێ زرا، پەی بەهەندێ شت دەبەم، لەبیرم دەچۆوە کە نیوەرۆیە،.... هتد)) .

ئەم چیرۆکە دەچێتە خانەی ڕێبازی ریالیزمی ڕەخنەگرانە ، کە لێرەدا ڕەخنەگرتنە لەو ڕابردووەی کە تێیدا بوو.

ئەگەر ئاوڕێك لە ناونیشانی بابەتەکە بدەینەوە ئەوا لەوانەیـە هەنـدێك بـە چـاوێکی کەمەوە سەیری ئەم چیرۆکە بکەن، لە وانەشە بڵێن داغ کردنەکە منداڵێك چییە تـاکو تـۆ بێی چیرۆکێکی لەسەر بنووسی، بەلاّم لێرەدا دەبێ ئاماژە بەوە بکەین کە ئـەم داغ کردنـە چەندین شتی تریشی لە پشتە، لەوانە هێمایە بۆ باوکسالاری وەك لە سەرەتادا باسمان کرد، هەروەها دیاردەی لێدان و بێ بەشکردنیان لەخۆشی ژیان...

بۆیە لێرەدا دەتوانین وتەیەکی باسکال بهێنینەوە کە دەڵێت ((نـابێ کـەس پـێم بڵـێ شتێکی نوێم داهێناوە، چونکە هەرهیچ نەبێ ڕێکخستنی کەرستەکانم شتێکی نوێیە)) [1].

---

[1] عەزیز گەردی، ئەدەبی بەراوردکاری، ١٩٨٧، ل ٣.

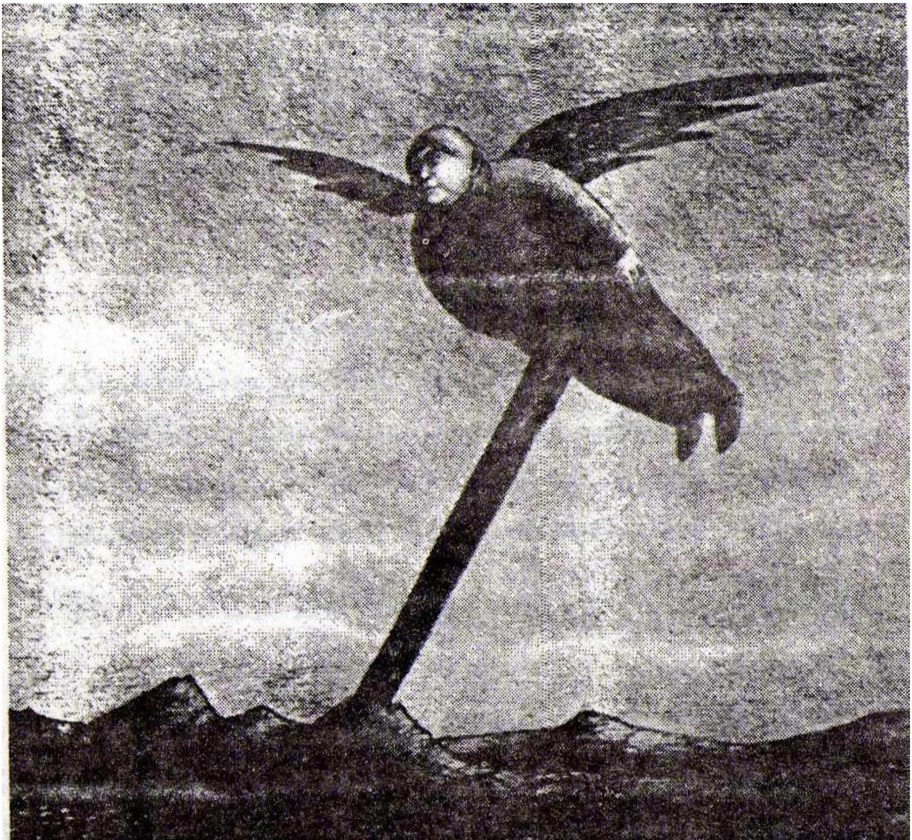

چیرۆکی کوژرانی عەسکەرێکی تورک لە زاخۆ

١٤- چیرۆکی کوژرانی عەسکەرێکی تورك لە زاخۆ

ئەم چیرۆکە باس لە کوژرانی عەسکەرێکی تورك دەکات، چیرۆکەکە لە سەرەتاوە تا کۆتایی هەر گێڕانەوەی ڕووداوێکە کە چۆن ئەم عەسکەرە تورکە کوژراوە، چیرۆکنووس بە شێوازێکی زۆر جوان ئەم ڕووداوە دەگێڕێتەوە، تەکنیکێکی شێوە بازنەی بەکارهێناوە.

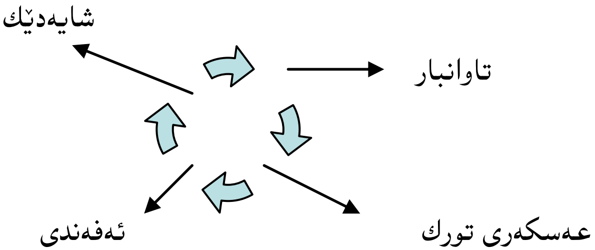

مەغزای چیرۆکەکە ئاماژەیە بۆ رق و قینەی سیاسی ، لەهەمان کاتدا (کۆدی) دروست کردووە لە چیرۆکەکەدا کە تاوەکو ئێستا وەڵامی نیە لەلایەن حاکم، چەنکە دووجار پرسیاری لێ دەکرێ لە لایەن ئەفەندی ((جەنابی حاکم تۆ بەخۆت و ژنەکەت و دوومناڵتەوە، ئەگەر لە هەولێرەوە بۆ پیاسە هاتنە زاخۆ و لە ناکاو، لەسەر پردێك، عەسکەرێکی تورك بە بەرچاوی خۆتەوە قونی ژنەکەت بگرێ ، چ دەکەی)) (ل ٩٣).

دیارە لێرەدا زیاتر مەغزای چیرۆکەکەمان بۆ روون دەبێتەوە ئەویش لایەن و مەسەلە سیاسییەکەیە، لێرەدا چیرۆکنووس دەیەوێ پێمان بڵێ کە تورك دژی کوردەو ، و هەردەم هەوڵ دەدات بۆ لەناوبردن و سڕینەوەی مۆرکی نەتەوەی کورد ((ئەگەر مەسەلەکە رکو کینەیەکی سیاسی نەبێت چۆن پیاو لەسەر قوونی ژنێك دەست دەداتە کلاشین کۆف و عەسکەری دەوڵەت بکوژێ؟! ئەم دووپیاوە هەردووکیان رقیان لە تورك و عەسکەری تورك سیناریۆکەیان دیارە لەسەر دۆر هەڵبەستراوە، دەیانەوێ بەرگری لەهەڵەو تاوانی یەکتر بکەن)) (ل ٩٠) .

ڕەمزەکەشی زیاتر تێکەڵە بەمەغزاکە کە ئاماژەکردنە بۆ کوردایەتی کردن و بۆ رق و کینەی سیاسی ((مەڕحووم بەدەستی هاورێکەی خۆی نە کوژرا. هەردوو تاوانبار دۆر دەکەن و پێکەوە لەسەر ئەوە رێکەوتون کە ئەم سیناریۆیە هەڵبەستن و بیلێنەوە. ڕاستە مەرحووم بەمە زۆر سەغڵەت بوو کە ئەفەندی جنێوی بەتورکان دا و پاشان هاواری کرد(بژی کوردستان) ، بەلاّم هیچ وەلاّمی ئەوی نەدایەوە)) (ل ٨٩).

دیارە ئەم چیرۆکە لایەنی نەتەوایەتی و هەست کردن بە وجودی کورد و کوردایەتی و نەتەوایەتی بەتەواوەتی ڕەنگی داوەتەوە، ((بژی کوردستان)) کە ڕەمزە بۆ تەسیلم نەبوونی کورد بۆ داگیرکەران و دەربڕینی هەستی دڵسۆزی خۆیانە بۆ ناوچەکەیان ((ئێوە پیس و داگیرکەران)) (ل ٨٨).

ئەو شێوازەی کە چیرۆکنووس بەکاری هێناوە ، دیارە دەرگای تەواو بوون و کۆتایی هێنانی چیرۆکەکەی پێ ناکرێ، چونکە هەرگێڕانەوەی ڕووداوەکە فەزاو زەمینەی چیرۆکەکە فراوانتردەکات.

چیرۆکی ژنێك

چیرۆکی ژنێك

١٥- چیرۆکی ژنێك

ئەم چیرۆکە ساڵی ١٩٨٢ نووسراوە، ناوەڕۆکی چیرۆکەکە باسی پیاوێـك دەکـات ، کـە هاتوچۆی (باڕ) دەکات و هاوڕێیەکی هەیە، دیارە ئەم پیاوە بۆ ماوەیەکی زۆر ون ئەبێ، و کاتێ دێتەوە، ئەو کەسە زۆر گۆڕابوو لە رووی دەم و چاو وپاك و خاوێنی یەوە ، لـە رووی پەیوەندی کۆمەلآیەتی لەگەڵ کەسانی تر.

مەغزای چیرۆکەکە ئاماژەیە بۆ دەستەلآت و حکومـەت سـالاری و کـە ئەشـکەنجەو سزای خەڵکی دەدا،باسی ئەو رۆژە ئەکات کە زیلێکـی سـەربازی روودەکاتـە ئـەو بـاڕە و کابرایە رەبەنە دەبەن ئەشکەنجەیەکی زۆری دەدەن و تەنانـەت لاچـاناگایەکی دەسـوتێنن((چاوم بەکابرایەك کەوت گەنجێکی نەختێك بەنیوەساڵ کەوتووی ، پاڵتۆ بە پینەو چـڵك بـۆر بوو، لەوە دەچوو پاشماوەی ئەشکەنجەیەکی زۆر یان ئازارو ئەزیەتێکی روحی)) ((کـە زێـتر لە پاشماوەی شوێن سووتانێك دەچوو بە لاچاناگەیەوە، تاملی داشکابوو)) (ل ١٥٢).

دەربارەی ڕەمزی چیرۆکەکە (سوتانی لاچەناگە)یە ، کە ڕەمـزە بـۆ دەسـەلآتی رژێـم کەچۆن ئازاری خەڵکی ولآتی خۆی دەدات بە تایبەتی کوردەکان.

بەکارهێنانی ناونیشانی ژنێك بۆ ئەم چیرۆکە بەڕای ئێمە ئاماژەیە بۆ ئەوە کە چۆن پیاو ئازاری ژن دەداتـ، ئەوهاش رژێم ئازاری کوردەکان دەدات کە دەستەلآتیان نیە بـۆ بـەرگری کردن لە خۆیان، لەم باروە فرۆید((مازۆقیەت دەداتـە پـاڵ ئـافرەت کـە چـێژ لـە شـتێك وەربگری ئازارت بداتـ،بەلآم سادییەت کە دەداتە پاڵ پیاو ، کە حەزبەوەبەکی ئازاری خەڵك بدەی))[1].

نووسەری ئەمرۆ بـە ئەنقەسـت وای لێ کـراوە کـەوا زۆرتـرین تـەئویل و تەفسـیر لـە چیرۆکەکەی خۆیدا کۆبکاتەوەو بـۆ ئـەوەی رەواج بـە دەقەکـەی بـدات..... و خوێنـەریش سەربەستە لە راڤەکردن و شلۆڤەو شیتەڵکردنی دەقەکە..

---

[1] د. فەرهاد پیرباڵ: موحازەرەکانی کولێژی پەروەردە، ٢٠٠٠ – ٢٠٠١.

ئەم چیرۆکە وەکو باسمان کرد زیاتر وئاماژە بۆ دەستەلاّتی رژێم دەکات کە چۆن ئـازار و ئەشکەنجەی ئێمەی گەلی کوردی کردووە بـە شـێوەیەکی زۆر دڕندانـە، هـەروەها نـەبوونی ئازادی دەگەێنێ بۆ ئەوە کە ئێمەی کورد لە ژێر سایەی ئەو حکومەتـەی عێـراق هـەردەم دژی میللەتی خۆیەتی بە تایبەتی کورد...

ئەنجام

١- کردەی مەغزا و ڕەمز لە سەراپای چیرۆکنووس، تاکە تاکەیان نەبێت خۆیان وا بەئاسانی نادەنە بەردیدەی خوێنەر بەڵکو زیاترجەربەزەیی وداخراون، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ فاکتەری تەکنیك و فۆڕمە نوێ یەکان کە لە چیرۆکەکانی بەکاری هێناون، ئەمەش وا لە خوێنەر دەکات کە هەڵبستێت بە پرۆسەی هەڵکۆڵین لە نێو بونیادی دەق و زیاتر شۆڕبێتەوە بۆ نێو خەلایە شاراوەکانی و کرۆکی دەقەکان.

٢- دەتوانین چەندین ڕەمز و مەغزا لە چیرۆکەکانی وەدەربهێنین، بە واتایەکی تر چیرۆکنووس توانیویەتی زۆرترین تەئویل و تەفسیر بۆ چیرۆکەکانی دروست بکات بۆ ئەوەی رەواج بەدەقەکەی بدات. خوێنەریش لەم حاڵەتەدا سەرەبەستە لە راڤەکردن و شلۆڤەکردن و شیتەڵکردنی دەقەکە، هەروەکو گۆندلمان دەڵێت ((مرۆڤەکان بۆ چوون و بیروڕایان دەربارەی شتەکان جودایە)).

٣- کاریگەربوونی چیرۆکنووس بە ڕێبازە جیاجیاکانی ئەوروپا ، بە واتایەکی نزیکتر دەتوانین بڵێین کە چیرۆکنووس یەکێکە لە پەیڕەوکەرانی ئەم ڕێبازە جیاجیایانە کە تاسەر ئێسقان موقەللیدە بە هەڵگرانی ڕێبازەکانی ئەوروپا...وەکو ((شوعیەکانی کوردستانی خۆمانمان دێتە پێش چاو کە لەهاویندا سەیوان و چەتریان پێیە ، کاتێ لێیان دەپرسی بۆ چەترتان هەڵداوە خۆباران و بۆر نییە و زستانیش نییە، ئەوان لە وەلامدا دەیان گووت (واتە شوعیەکان).. ئێوە نازانن وا لەروسیا بەفر دەبارێ . بەبێ ئەوەی رەچاوی واقعی کوردستانی خۆمان بکەن و لاسایی سەدا سەدی ورسیایان دەکرد.

٤- داهێنانی هەندێ جۆرە شێوازی نووسینی چیرۆك ، کە لە پێش خۆی نەبووە، لەوانە بەکارهێنانی پەراوێز لە چیرۆکی (پەراوێزەکانی ئەوروپا) بە شێوەیەکی سەرکەوتوانە و زۆر جوان و ڕێکوپێك ، هەروەها چیرۆکی شیزۆفرینیا کە (١٥) لاکێشەیە، بەلام ئەم چیرۆکە بەو (١٥) لاکێشەیە تەواو نابێ ، بەڵکو دەتوانین دەیەها لاکێشەی تریشی بۆ زیادبکەین و هەربەردەوام بین لەسەری.

٥- زۆربەی ڕووداوەکانی ناو چیرۆکەکانی یا ئەوەتا ڕەنگدانەوەی ژیانی خۆیەتی یاخود خۆی لە نزیکەوە ئاگاداری لەو ڕووداوانە هەبووە، واتە ڕووداوەکان واقیعین، بەڵام زۆرینەیان بە شێوەیەکی فاتنازیا دەربڕیون.

٦- چیرۆکنووس توانیویەتی بە شێوەیەکی زۆر سەرکەوتوانە فۆڕم و تەکنیك چیرۆك بەکاربهێنی لە چیرۆکەکانیدا لەوانە ((فانتازیا، کۆد، فلاش باگ، شەپۆلی هۆش ، مەنەلۆگ..... هتد)) .

سەرچاوەکان

١- سەرچاوەکوردییەکان

أ- پەرتووك

١- حسن جاف ،چیرۆکی نوێی کوردی ،.١٩٨٤

٢- حوسێن عارف ، لێکۆڵینەوەی تەکنیکی چیرۆکی نوێ، بەغدا، ١٩٧٠.

٣- جەلال خەلەف ،نەخۆشیە دەروونیەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی بەغدا، بەغدا،١٩٨٦.

٤-عەزیز گەردی، ئەدەبی بەراوردکاری، چاپخانەی زانکۆ، هەولێر، ١٩٨٧.

٥-عەزیز گەردی ، پەخشانی کوردی ، چاپخانەی زانکۆ، هەولێر ،١٩٧٨.

٦-محمد معروف فەتاح، زمانەوانی، چاپخانەی زانکۆ، هەولێر، ١٩٩٠.

ب- نامەی زانکۆیی

١-پەرێز سابیر، بینای هونەری چیرۆکی کوردی لە سەرەتاوە تا وەکو جەنگی جیهانی دووەم ، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٢.

٢-ئیبراهیم قادر،لێکۆڵینەوەی کورتە چیرۆکی کوردی لە کوردستانی باشوور ١٩٧٠-١٩٨٠، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سەلاحەدین، (١٩٩٧) ...

ج - چاوپێکەتنەکان

١- چاوپێکەوتن لەگەڵ د. عومەر پەتی، کۆلێژی پەروەردە، (٧-١١-٢٠٠٠) .

٢- چاوپێکەوتن لەگەڵ جەلیل کاکەوەیس ،هەولێر (١٣-١١-٢٠٠٠) .

٣-چاوپێکەوتن لەگەڵ سابیر رەشید ، هەولێر ، (١٧-١٢- ٢٠٠٠).

٤- چاوپێکەوتن لەگەڵ د. فەرهاد پیربال ، کۆلێژی پەروەردە(١٨-١٢-٢٠٠٠) .

٥- چاوپێکەوتن لەگەڵ سلێمان دڵسۆز، هەولێر (١٣-١-٢٠٠٠) .

د- موحازەرەکان

١- د. فەرهاد پیربالّ ، موحازەرەکانی کۆلێژی پەروەردە ،١٩٩٩- ٢٠٠٠.

٢- د. فەرهاد پیربالّ ، موحازەرەکانی کولێژی پەروەردە، ٢٠٠٠-٢٠٠١.

٣- د. رەحمان ئیسماعیل، موحازەرەکانی کولێژی پەروەردە، ٢٠٠٠-٢٠٠١.

٤- د. عومەر ئیبراهیم، موحازەرەکانی کۆلێژی پەروەردە ، زانکۆی سەلاّحەدین، ١٩٩٩-٢٠٠٠.

ه - ڕۆژنامەو گۆڤارەکان

١- فەرهاد پیربالّ ، نامەیەکی کراوە بۆ دۆست و برادەرانم ، ر. نیشتمان، یەك شەمە، ١١-٤-١٩٩٣.

٢- خالید حوسێن ، ڕێبازی دادایزم ،وەرگێڕانی لە فارسیەوە مستەفا مەعروف، گ. وەرگێڕان ، چ. رۆرشنبیری ، هاوینی ١٩٩٧.

٣- ئەسکەندەر جەلال ،فەرهاد پیربالّ و شەش چیرۆك كە بۆنی غوربەتیان لیّ دیّ ، گ. کاروانن ژ (١٩٩)، ١٩٩٨.

٤- سۆان محمد ، هۆرە سۆفیەکەی دێوانەی یان روندکە بیّ دەنگیەکانی دوورە ولاّت ، گ. نوسەری نویّ، ژ(٢)، ١٩٩٨.

٥- مەریوان وریا قانیع ، دەستەلاّت و جیاوازی، گ. رەهەند، ژ(٢) ، ١٩٩٩.

٦- موکەڕەم تالەبانی ، خوێندەوەیەکی خێرا بۆ چیرۆکە پەراوێزەکانی ئەوروپا ،ڕ. برایەتی ئەدەب و هونەر ، ژ (١٥٠)، هەینی (٢٢-١٠-١٩٩٩) .

٧- سلێمام دلّسۆز ، خوێندنەوەیەکی سەرپێی چیرۆکی پەتاتە خۆرەکان، ڕ.برایەتی ئەدەب و هونەر ، ژ (١٩٤) هەینی (١٥-٩-٢٠٠٠)

٨- سەرکەوت پێنجوێنی، تاسەی غوربەت لە شیعری نوێی کوردی تاراوگەدا، گ. رامان، ژ (٤٨) ،حوزەیرانی (٢٠٠٠) .

٩- شوکر سلێمان ،هەندیّ پەراوێز بۆ پەراوێزەکانی ئەوروپا، گ. رامان، ژ (٤٨) ، حوزەیرانی (٢٠٠٠).

١٠-نەریمان عەبدوڵلا ، مەغزا لە چیرۆکەکانی فەرهاد پیربال ،گ. خەباتی قوتابیان، هەولێر ، ژ (٤٣)، (١٨- ٢- ٢٠٠١).
١١-نەریمان عەبدوڵلا، ڕەمز لە چیرۆکی کوردیدا، گ. خەباتی قەتابیان هەولێر ، ژ ٥٢ ، (٣-١٢-٢٠٠١) .

٢-سەرچاوە عەرەبیەکان

أ- پەرتووك

١- جبور عبدالنور، المعجم الادبى ، ط ١ ، بيروت، ١٩٧١ .
٢- هنرى جيمس، نظرية الرواية فى الادب انجليزى ، ت. انجيل بطرس ، الهيئة العامة للتأليف و النشر ، ١٩٧١.
٣- د. عزالدين اسماعيل ، الادب و فنونة، دار الفكر العربى، قاهيرة ، ١٩٧٣.
٤- غراهام هو، مقالة فى النقد، ت . محى الدين صبحي، جامعة دمشق، ١٩٧٣ .
٥- ديان دار بتظاير، صنة كتابة الرواية، ت. سامى محمد ، ١٩٨٧
٦- عبدالرضا على، الاسطورة فى الشيعر السياب، وزارة الثقافة و الفنون، ١٩٧٨.
٧- د. عدنان خاليد، النقد الطبيقى التحليلى ، ط١، بغداد، (١٩٨٧)
٨- ت.ى.ن ابتر. ادب الفنتازيا، ت جابر سعدون، بغداد، ١٩٩٠ .
٩- روبرت همفرى، تيار الوعى فى الرواية الحديثة ، ت. د. محمود الربيعى، دارمعارف، مصر، ت١، ١٩٧٨ .

ب - الجريدة

١٠- د. عادل گەرمیانی : ملامح التجريبة في مجموعة قصص اكلوا بطاطا، جريدة خەبات، عدد ١٠٠- ، جمعة(٣-١١-٢٠٠٠) .